

NR 4 2013

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Professor Lars Berggren, Lund
1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund
Professor Sten Skansjö, Lund
Fil.dr Bengt Söderberg, Lund

Innehåll

	Sid.
Martin Ericsson: Utdrivningen från Ystad Det första kända exemplet på myndighetsåtgärder mot »tattare» i en urban miljö 1913–1920	1
Nicolo Dell'Unto, Ing-Marie Nilsson och Jes Wienberg: Förhallen i Dalby som dopkapell – en digital rekonstruktion	12
Anne Carlie: En antropomorf träfigur från yngre bronsålder vid Lindängelund i Malmö	24
Mikael Henriksson och Björn Nilsson: Åter till Västra Vång Korta reflektioner kring nya järnåldersfynd i Västra Vång, mellersta Blekinge, och deras potentiella framtid	36

Utdrivningen från Ystad

Det första kända svenska exemplet på myndighetsåtgärder mot »tattare» i en urban miljö 1913–1920

Av Martin Ericsson

Doktorand i historia, Lunds universitet

1922 genomfördes en riksomfattande statlig undersökning av antalet »zigenare» och »tattare» i Sverige.¹ När stadsfiskalen i Ystad, Georg Norman, fyllde i den enkät som skickats ut till landets samtliga polismyndigheter skrev han följande:

Inom Skivarps församling intill Ystad bo och vistas en massa tattare med familjer, vilka översvämma staden och vid tiden för åren 1912–1915 bosatte sig i Ystad till stort obehag för stadens invånare. Såsom en omedelbar följd härav blev att tattare från andra delar av landet ofta gjorde besök i staden, stölder, bedrägeri, hästaffärer, bettleri och osedlighet hörde till ordningen för dagen. På den grund blev de strängt efterhållna på alla sätt icke minst med tillhjälp av lösdrivarlagen, vilket visade sig vara det bästa. En del förskaffade sig billiga, små ruckel till gårdar i staden och med dessa blev det rätt svårt att komma till rätta. Genom en konsekvent genomförd, långvarig uppmärksamhet, ständigt anhållande för varje förseelse med ty åtföljande polisförhör och häktning eller varning för lösdriveri, hava samtliga tattare numer, med undantag av en familj, funnit för gott att lämna staden. För tattare och människor, som icke vilja arbeta, finnes ingen annan råd än lösdrivarlagen.²

Att stadsfiskalens ord ingalunda innebar en efterhandskonstruktion visas av ett par lösdrivarprotokoll från 1916. Där skrev han att bakgrunden till gripandet av två män som i protokollen omtalas som tattare var att stadens polisstyrka beordrats att »hålla noggrann uppsikt» över de »lättjefulla inkräktare» som nyligen flyttat in från landsbygden och vållat stadsbefolkningen »stora obehag», genom sitt tiggande men också genom påstådd stöld- och bedrägeribrottslighet. Stadsfiskalen framhöll i samma protokoll, att en av anledningarna till att han beordrat en riktad övervakningskampanj mot stadens tattare var att lokaltidningarna utmålade dem som ett hotande problem, något som antyder att stadsfiskalens åtgärder i viss mån har tillkommit som svar på ett opinionstryck.³

Tattarfrågan under 1900-talet

Stadsfiskalens kampanj mot tattare kan bara förstås inom ramen för den omfattande nationella debatt som under 1900-talets första decennier växte fram om hur det svenska samhället borde förhålla sig till de människor som utpekades som tattare, en debatt som i samtiden ofta kallades för »tattarfrågan». I dagspress och i spelfilmer utmålades tattare som kriminella, våldsamma och arbetsskygga och tillskrevs alla de egenskaper som majoritetssamhällets medborgare själva inte ville bli förknippade med. Genom att skapa berättelser om hur de påstått misskötsamma tatterna levde åskådliggjordes samtidigt normerna för hur den skötsamma majoritetsbefolkningen borde leva. Inom vetenskaplig forskning diskuterades frågan om gruppens

härkomst ingående, stundtals med starka rasbiologiska influenser. Var tatterna biologiska ättlingar till de zigenare som anlände till Sverige vid 1500-talets början, eller var de ättlingar till svenskar som stötts ut ur samhället på grund av att de ägnade sig åt kringvandrande och vanhedrande yrken såsom rackare, valackare och nattmän?⁴ Borde tatterna istället betraktas som en korsningsprodukt mellan äldre tiders zigenare och – med historikern Allan Etzlers ord – »mera ostadiga och äventyrliga element bland den bofasta befolkningen»?⁵

Debatten om tatarfrågan fick också politiska effekter. Vid två tillfällen, 1922 och 1942–44, lät statsmakten genomföra riksomfattande utredningar om antalet tattare i landet. Vid det sista tillfället tillkom även antropometriska undersökningar utförda av Statens institut för rasbiologi i Uppsala.⁶ Även om Sverige, till skillnad från t.ex. Norge (som ofta framhölls som ett efterföljansvärt exempel i debatten), inte införde någon särslagstiftning gentemot tattare, kom de svenskar som utpekades som tattare ändå att drabbas hårt av lagarna om tvångsomhändertagande av barn och steriliseringar.⁷

Den nationella debatten om tatarfrågan tog ordentlig fart under 1920-talet, men lokalt hade det funnits en tatarfråga långt tidigare, vilket endast sällan uppmärksammats i forskningen. Redan under 1800-talet förekom det att svenska landsbygdskommuner bötfällde invånare som upplät husrum eller gav mat åt kringvandrande tattare, och i vissa kommuner använde man skattepengar för att köpa upp fastigheter som man befarade annars kunde komma att säljas eller hyras ut till tattare – allt enligt principen att kommunerna till varje pris ville hindra tattare att flytta in. Landsbygdskommunernas åtgärder motiverades med ekonomiska skäl. Dels var man rädd att kringvandrande gruppers behov av mat och förnödenheter skulle betunga invä-

narna ekonomiskt och dels var man rädd för de utgifter som kunde drabba kommunen om en kringvandrande familj behövde fattigvård.⁸ Åtgärder mot tattare kunde även vidtas helt utanför den offentliga administrations ramar. Mats Pettersson har i en artikel i Ale visat hur folkliga uppbåd kunde mobiliseras på landsbygden för att med våld köra bort nyinflyttade tatarfamiljer.⁹

Under 1900-talets första decennier började tatarfrågan urbaniseras i takt med att flera av de familjer som utpekades som tattare flyttade in till städer, dels på grund av förföljelsen på landsbygden och dels på grund av att flera av de näringar som länge förknippats med tattare genom ekonomiska strukturomvandlingar blivit allt svårare att livnära sig på.¹⁰ Lumpsamlande, förtenning och hästhandel kan nämnas som tre sådana exempel.

Frågeställningar

Vi har hittills i hög grad saknat kunskap om hur städernas myndigheter såg på denna inflyttning. Därför framstår Ystadpolisens kampanj mot tattare under 1910-talet som särskilt intressant att studera närmare. Kampanjen är nämligen det första kända exemplet på att en stadskommunal myndighet agerat mot tattare överhuvudtaget, och den har tidigare inte observerats av forskningen.¹¹

Två frågeställningar kommer att vara vägledande för undersökningen. För det första vill jag studera vilka tekniker för maktutövning som Ystadpolisen valde att använda mot de inflyttade familjerna. Hur var stadsfiskalen tvungen att agera och argumentera för att kunna använda sig av lösdrivarlagen, en lag som vid denna tid ofta påstods vara oanvändbar mot tattare? För det andra vill jag studera vilka egenskaper som stadsfiskalen tillskrev tattare och hur han avgränsade denna grupp från resten av befolkningen. Modern forskning har visat att uttrycket »tattare» historiskt

har kunnat användas på olika sätt av olika aktörer vid olika tidpunkter, och att uttrycket inte har haft en fast och oföränderlig innebörd.¹² Ytterst syftar båda frågorna till att belysa de processer som stänger ute vissa grupper från samhället och drar upp gränser mellan människor. Att detta inte är något naturligt eller nödvändigt, utan tvärtom är resultatet av en social och politisk process som bör granskas och utmanas, är ett av de antaganden som min undersökning vilar på.

Däremot avser jag inte att studera vilken etnisk eller social identitet som kan ha funnits hos de människor som utpekades som tattare, eller hur de benämnde sig själva. Idag anses ofta det historiska uttrycket tattare ha syftat på medlemmar av det svenska resandefolket, och det råder inget tvivel om att resande i det förflutna konsekvent har kallats för tattare av sin omgivning.¹³ Detta är emellertid inte samma sak som att alla människor som utpekats som tattare också har identifierat sig själva som resande, och frågan om hur de människor som utpekades som tattare av Ystadpolisen har betraktat sig själva ligger utanför ramen för denna undersökning.

Den vaga lösdrivarkategorin

Lösdrivarlagen utfärdades 1885 och ersatte de tidigare försvarslöshetsstadgor som hade drabbat alla människor som saknat anställning. Den nya lösdrivarlagen var en mer individualiserad lag och riktade sig mot personer som dels saknade pengar och arbete och dels levde på ett sätt som kunde tänkas leda till framtida kriminalitet. Åtminstone när det gällde män, men eftersom lagen dessutom innehöll ord om »osedlighet» kom den i praktiken också att användas mot kvinnor som ansågs vara prostituerade. Detta stämmer särskilt efter reglementeringens avskaffande 1918.¹⁴ Hur en lösdrivare exakt skulle definieras rådde det dock aldrig enighet om,

och historikern Johan Edman har framhållit att lagen ofta kom att användas som en »uppsamlingslag» som kunde användas mot den »restkategori» av personer som samhället inte kunde ingripa mot med hjälp av strafflagen eller socialpolitiska åtgärder.¹⁵

Lösdrivarlagen var en *preventiv* lag och innebar inte att en person dömdes för ett brott, utan att samhället ingrep med tvångsmedel för att förhindra att en persons levnadssätt ledde till framtida kriminalitet, ett tvång som i lagstiftarnas ögon sågs som en pedagogisk hjälp och inte som en bestraffning. I enlighet med denna syn på lagen behövdes därmed inte heller någon domstolsförhandling i lösdrivarprocesser, utan målen handlades administrativt av polismyndigheter och länsstyrelser. Den mest ingripande åtgärd som kunde vidtas mot en lösdrivare var att döma till tvångsarbete på en statlig tvångsarbetsanstalt, där lösdrivaren förväntades lära sig att arbeta och försörja sig själv.¹⁶

Lösdrivarlagen – ett trubbigt verktyg

Hur har Ystadpolisen använt denna lagstiftning? I polisens lösdrivarprotokoll går det att belägga nio fall av ingripanden mot enskilda personer som i protokollet omnämns som »tattare» under åren 1913–1920. I sex fall har stadsfiskalen utfärdat en varning och i tre fall har han valt att häkta personen i fråga och översända denne till länsstyrelsen, som hade till uppgift att pröva om han eller hon kunde dömas till tvångsarbete eller inte.

Det faktum att stadsfiskalen på ett så organiserat sätt har valt att använda lösdrivarlagen, och att han uttalat sig så positivt om möjligheterna att rikta den mot tattare, är i sig anmärkningsvärt. Det var en allmänt etablerad uppfattning i samtiden att lösdrivarlagen var ineffektiv mot just tattare, inte minst därför att familjer som sysslade med ekono-

miska verksamheter som handel, kringresande hantverk och andra näringar som förknippades med tattare ofta hade tillgång till så pass mycket kontanter att de inte omfattades av lösdrivarlagens krav på att en lösdrivare måste sakna »medel till sitt uppehälle».¹⁷

Kravet på medellöshet har uppenbarligen inneburit problem också för Ystadpolisen. Det faktum att endast två av sammanlagt nio protokoll innehåller ordentliga utredningar om den gripnes kontanta tillgångar visar att stadsfiskalen valt att tänja lagens gränser.¹⁸ Om man till detta lägger observationen att länsstyrelsen valde att underkänna samtliga av de häktningar som stadsfiskalen beordrat, måste slutsatsen bli, att Ystadpolisen främst sett lösdrivarlagen som ett sätt att långsiktigt trakassera och statuera exempel mot en grupp av stadsinvånare som man önskade bli av med.¹⁹ Att detta mål kan ha uppnåtts på ett effektivt sätt, även om polisens ingripanden underkändes i den överordnade juridiska instansen, antyds av att stadsfiskalen i sitt yttrande till 1922 års tattarinventering uppgav att det då endast fanns en tattarfamilj och en ensam tattare kvar i Ystad.²⁰

Avgränsningen av tattare som grupp

Ystadpolisen verkar inte ha fört några explicita resonemang om hur uttrycket »tattare» skulle definieras och vilka personer som borde betecknas med uttrycket. Stadsfiskalen själv beskrev i de lösdrivarprotokoll som har undersökts personer som »tattare» eller som »av tattaresläkt» utan vidare motiveringar, även om ordvalen i och för sig belyser att det främst har varit medlemmar av vissa släkter och familjer som avsetts. I ett intressant fall verkar dock termens gränser och innebörd ha varit mer osäker. Det rör sig om en man som på vissa ställen i protokollet omnämns som tattare, men som på andra ställen i samma protokoll omnämns som en person som um-

gås *med* tattare. Studerar man protokollets redogörelse för mannens tidigare levnadsomständigheter närmare upptäcker man, att mannen beskrivs som barn till ett jordbrukarepar i Blekinge och att han i sin ungdom uppges ha arbetat som dräng på olika bondgårdar. Detta var en bakgrund som absolut inte brukade förknippas med tattare.²¹ I själva verket är det först fr.o.m. åren 1913–1915, då mannen först började försörja sig genom lumphandel och strax därpå gifte sig *med* en »tatterska» som stadsfiskalen väljer att omtala honom som »tattare». I detta fall har stadsfiskalen alltså avgränsat tattare inte som en grupp med vissa essentiella egenskaper överförbara genom biologiskt arv utan som en grupp som det är möjligt också för medlemmar av majoritetsbefolkningen att ingå i. Detta kunde ske genom att dels gifta in sig i vissa familjer och släkter, dels genom att börja syssla med sådan ekonomisk verksamhet som traditionellt var förknippad med tattare.²²

Fokuseringen på arbetets centrala roll för att dra gränser mellan gruppen tattare och andra skulle dessutom komma att förstärkas ännu mer genom stadsfiskalens val att använda sig av just lösdrivarlagen som en maktteknik mot stadens tattare. De föreställningar om tattare som går att utläsa i lösdrivarprotokollen är nämligen inte endast resultatet av stadsfiskalens egna föreställningar utan också av de termer och begrepp som fanns i själva lösdrivarlagen. När stadsfiskalen år 1913 (för att ta ett av flera möjliga exempel) skrev om en häktad man att han:

utan att äga arbete och medel till sitt uppehälle, underlåte att efter förmåga ärligen försörja sig och tillika förde ett sådant levnadssätt, att mycket stor våda därav uppstode för allmän ordning och säkerhet [...]²³

var inte detta ett uttryck för en spontan uppfattning om tattare hos stadsfiskalen. Tvärtom har stadsfiskalen valt att på ett näs-

tan ordagrant sätt anpassa sitt omdöme om mannen till lösdrivarlagens portalparagraf som löd:

[Lösdrivare är den som] utan att ega medel till sitt uppehälle, underlåter att efter förmåga söka ärligen försörja sig och tillika förer ett sådant lefnadssätt, att våda deraf uppstår för allmän säkerhet, ordning och sedlighet.²⁴

Anpassningen var sannolikt avsedd att öka chanserna för att länsstyrelsen skulle betrakta mannen som lösdrivare enligt lagens definition och därmed döma honom till tvångsarbete. Med andra ord har den maktteknik som stadsfiskalen valt att använda sig av – lösdrivarlagen – medverkat till att skapa en särskiljande kunskap om tattare. Två element blev därvid centrala: uppfattningen om att tattare undvek att »ärligen försörja sig», dvs. en föreställning om vad som skulle räknas som ett arbete och vad som inte skulle göra det, samt uppfattningen om att tattare var en fara för »ordning och säkerhet».

Arbete och arbetsvilja

Av dessa element spelade föreställningar om arbete den viktigaste rollen. Protokollen genomsyras av försök att beskriva de gripna personernas ekonomiska verksamheter som något annat än ett »ordentligt» eller »ordnat» arbete. Stadsfiskalens vanligaste strategi var att argumentera för att de gripnas sysselsättningar i själva verket bara var en täckmantel eller skenverksamhet som skulle dölja olagliga verksamheter, främst tiggeri.

Vi vet sedan tidigare att föreställningar om vad som var ett »riktigt» eller »ordnat» arbete, och vad som inte var det, spelade mycket stor roll för majoritetsbefolkningens syn på tattare under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, och för majoritetsbefolkningens egen identitet. Den typ av kringresande handel eller mångsidiga, självständiga hantverksysslor som familjer utpekade som tattare

ägnade sig åt räknades inte in i föreställningarna om vad som var ett ordentligt arbete, och att ägna sig åt dessa sysselsättningar gjorde att man lätt blev utestängd från lokalsamhällets gemenskap.²⁵

Det var till dessa föreställningar stadsfiskalen anknöt, när han 1916 skrev om en man som *både* uppgavs sakna arbete *och* »tidvis sysslar med att hopsamla och försälja lump», eller när en »skrothandlare» 1919 påstods driva omkring utan »stadigt arbete» under »*förebärande* av att han handlar med begagnade föremål» (författarens kursiveringar).²⁶ I dessa fall är det uppenbart att de gripna männen ägnat sig åt ekonomiska verksamheter men att stadsfiskalen vägrat tillskriva denna verksamhet status som ett riktigt arbete. Argumentet fanns också med när en »tattare och gipsgjutare» häktades 1914. Stadsfiskalen valde då att beskriva den gripnes gipsgjuteri på följande vis:

För att giva sken av att han sysslar med något, tillverkar han i hemmet värdelösa gipsfigurer, varmed han driver omkring här i staden och kringliggande trakt. Vid företagen undersökning i hemmet har det också visat sig, att hans lager av detta onyttiga slag inskränker sig till en enda gipsfigur, nämligen en bild föreställande en tjur.²⁷

Här användes nyckelformuleringar som »giva sken», »värdelösa» och »onyttiga» som ett sätt att understryka stadsfiskalens centrala gränsdragning mellan riktigt och »oriktigt» arbete. Ytterligare exempel på denna gränsdragning kan ges genom ett protokoll från 1920 som beskriver hur en »sysslolös» man under de senaste åren »icke innehaft något egentligt arbete utan sysslat med det för tattare obligatoriska lump- och skrothandlareyrket».²⁸ Den centrala betydelsen av arbetsbegreppet förstärks ytterligare av att stadsfiskalen vid ett tillfälle valde att uttryckligen särskilja grupperna »tattare» och »arbetare» genom att betona att en gripen mans påstådda bedrägeriverksamhet inte

riktade sig mot människor i allmänhet utan mot »berusade, godtrogna arbetare».²⁹

Protokollen innehåller i stort sett uteslutande stadsfiskalens egna ord om den ekonomiska verksamhet som de gripna har bedrivit. Det är hans värdering om dem och hans bedömning av dem som ett »oriktigt» arbete vi får kännedom om. I den strid om innebörden i begreppet »arbete» som utlöstes genom Ystadpolisens kampanj är det med andra ord endast den ena aktörens föreställningar protokollen ger oss kännedom om. I ett par fall kan dock källmaterialet ge oss en liten möjlighet att närma oss de uppfattningar och strategier, kopplade till denna strid som kan ha funnits hos de gripna själva, även om deras ord i de flesta fall är återgivna av stadsfiskalen. En strategi var att ge uttryck för en ödmjuk och undersåttlig position gentemot stadsfiskalen. Sålunda erkände en man som greps 1916 att han fört ett »lättjefullt och oordentligt leverne».³⁰ Detta ska inte tolkas som att den gripne verkligen måste ha betraktat sitt eget försörjningssätt på detta vis, utan det var en av flera handlingsmöjligheter i mötet med lösdrivarlagen, nämligen att erkänna de personliga brister som polisen tillskrivit en i hopp om att få en mildare behandling. En annan strategi var att formulera ett mer eller mindre utmanande motstånd mot stadsfiskalens makt över konstruktionen av begrepp som »arbete» och »sysselsättning». Ett försiktigt exempel är när en man som varnats för lösdriveri i sitt skriftliga överklagande av varningen (och i detta fall alltså med sina egna ord) valde att själv titulera sig som »arbetare», en benämning som stadsfiskalen med all säkerhet inte skulle ha ansett vara passande.³¹ En öppnare och därmed även mer riskabel utmaning riktades av en man vars skrothandelsverksamhet 1920 av stadsfiskalen avfärdats som »icke [...] något annat än en skylt och ett gott medel att få tem-

meligen oantastad fortsätta sitt sysslolösa dagdrivarliv» när han enligt protokollet svarade stadsfiskalen att han »komme att fortsätta med denna handel om han så dömdes hundra gånger.»³²

Fara för ordning och säkerhet

Det andra elementet i stadsfiskalens strategi utgjordes av försök att visa att de gripna levde upp till lösdrivarlagens skrivningar om att en lösdrivare innebar en fara för »allmän ordning och säkerhet». Ett sätt att visa detta på var att framhålla de gripnas allmänna levnadssätt som något negativt. Stadsfiskalens argumentation var i dessa fall tämligen vag (något som också kan sägas om själva definitionen i lagens portalparagraf). Han påstod t.ex. utan närmare specificering att en person var »lättjefull» eller »oordentlig» och att han vistades i staden »under misstänkta omständigheter».³³ Mer konkret blev stadsfiskalen när han framhöll att den gripne umgicks i kretsar som var kända för stöldbrott och att han ägnat sig åt »dryckesorgier» i hemmet så att grannarna störts.³⁴

Det vanligaste var dock att stadsfiskalen påpekade att den gripne var misstänkt för olika typer av brott men att det saknades bevis för att åtala honom. Flera av de personer stadsfiskalen försökte använda lösdrivarlagen mot hade kommit i polisens händer just på detta sätt. De hade gripits och tagits till polisstationen för att förhöras om delaktighet i misstänkta stölder eller bedrägeribrott. När det sedan visade sig att det inte fanns tillräckligt med bevis för att åtala dem för dessa brott valde stadsfiskalen att använda lösdrivarlagen mot dem istället. Brottsmisstankarna kvarstod men användes nu inte för att åtala och döma personerna utan för att övertyga länsstyrelsen om det allmänt farliga och omoraliska i deras personliga karaktärer.³⁵

Skarven mellan kommunal uteslutning och liberal socialpolitik

Hur kunde en sådan »ingen-rök-utan-eld»-argumentation vara möjlig? För att förstå det måste vi minnas att lösdrivarlagen inte var en strafflag utan räknades som en preventiv lag avsedd att hindra människor att hamna i framtida kriminalitet. En bedömning av vem som skulle räknas som lösdrivare handlade alltså inte i första hand om vilka gärningar personen begått utan om vilka individuella karaktärsegenskaper han eller hon hade och vilket levnadssätt han eller hon förde.³⁶ Detta sätt att se på sociala problem och kriminalitet, med fokus på bedömning av individers moraliska karaktär och med målsättning att förändra och uppfostra människor, var typiskt för den socialpolitiska inriktning som kan kallas för liberal socialpolitik. Den spelade stor roll för sociala reformer i Sverige från och med mitten av 1800-talet.³⁷ Som sociologen Nikolas Rose har framhållit, byggde det framväxande liberala samhället på antagandet att människor borde leva sina liv fria från detaljreglering från statsmaktens sida. Detta byggde dock i sin tur på förutsättningen att människor var kapabla att styra sig själva. Runt om i Väst Europa växte under 1800-talets lopp fram ett nät av cellfängelser och tvångsarbetsanstalter i syfte att uppfostra och förändra de människor som inte ansågs vara förmögna att hantera sin frihet på ett ansvarsfullt sätt.³⁸ Idén om ett samhälle där individerna skulle vara fria minskade därför inte den makt som utövades över individer som ansågs vara problematiska, utan gav upphov till nya och tidigare okända tekniker för maktutövning. 1885 års svenska lösdrivarlag bör ses som just en sådan ny maktteknik som den liberala socialpolitiken möjliggjorde.³⁹

Detta är en viktig iakttagelse. Ystadpolisens kampanj mot tattare hade nämligen tagit

sin början inom ramen för en helt annan maktteknologi. Stadsfiskalens *mål* angavs hela tiden vara att köra bort de »lättjefulla inkräktare» från staden som de inflyttade tatterna ansågs utgöra. Den politik som stadsfiskalen ursprungligen agerade inom var med andra ord samma politik som legat bakom 1800-talets landsbygdskommunala åtgärder mot tattare och som kan beskrivas med uttrycket *kommunal exklusionism eller uteslutning*.

I den kommunala exklusionismen fanns inget behov av att skapa kunskap om den moraliska karaktären hos de individer som ansågs utgöra ett problem, utan här var målet begränsat till att fysiskt förflytta kostnadskrävande individer från en viss plats och hindra dem från att återvända. Ändå blev resultatet av Ystadpolisens kampanj att en mängd information om just den individuella moraliska karaktären och det personliga levnadssättet hos de gripna tatterna producerades. Förutom de exempel som redan har givits kan anföras hur stadsfiskalen 1914 påstod att en gripen man »saknar all ambition, och man kan om honom säga, att han är mogen för snart sagt vilket brott som helst». Mannen undvek inte bara enligt stadsfiskalen att arbeta (vilket är en handling) utan påstods dessutom hysa en direkt »fruktan» för arbete (vilket är en personlig karaktärsegenskap). I ett liknande fall påstods en person »förakta» arbete och en annan vara drabbad av »tjuvmani» och ha ett »obändigt sinnelag».⁴⁰

I samma stund som stadsfiskalen gjorde bedömningen att lösdrivarlagen kunde användas för att uppnå den kommunala exklusionismens *mål* om fysisk uteslutning tvingades han också använda sig av den liberala socialpolitikens *medel* i form av kunskapsinsamlande om individers moraliska karaktär, för det var den typen av information som spelade en avgörande roll när länsstyrelsen skulle ta ställning till om de gripna kunde

dömas eller inte. Den teknik för maktutövning som stadsfiskalen valde att använda kom därför i sig att producera nya och tidigare okända föreställningar om de människor som makten utövades mot.⁴¹

Sammanfattning och slutsatser

Ystadpolisens kampanj mot tattare under 1910-talet är det första kända exemplet på att tatarfrågans urbanisering har lett till att myndigheter har vidtagit planlagda åtgärder. Kampanjen kom att ansluta till en lång historisk tradition av föreställningar om och åtgärder mot tattare, men innehöll också inslag som var nya.

Kontinuiteten bestod i att polisen lade stor vikt vid att argumentera för att tatters ekonomiska verksamhet bara var att betrakta som ett maskerat tiggeri och att tattare inte kunde räknas in i den gemenskap som delades av de människor som ägnade sig åt vad som ansågs vara ett »riktigt» eller ett »ordentligt» arbete. Det var dessa föreställningar som spelade avgjort störst roll för hur polisen avgränsade gruppen tattare från den övriga befolkningen, medan däremot föreställningar om »ras», biologiskt arv eller utseende fullständigt lyste med sin frånvaro.⁴² Polisens mål var också detsamma som det mål som länge funnits för kommunala åtgärder mot tattare: familjerna skulle drivas utanför stadens gränser, och vad som därefter hände med dem intresserade inte polisen. Denna politik har jag beskrivit med uttrycket *kommunal exklusionism*.

Men för att åstadkomma detta mål valde polisen att använda sig av en maktteknik, 1885 års lösdrivarlag, som skapats inom ramen för en helt annan politik, som i min analys har beskrivits som *liberal socialpolitik*. Detta fick två effekter. För det första blev polisen tvungen att tänja lösdrivarlagens gränser till det yttersta för att alls kunna tillämpa

den mot tattare, vilket ledde till att samtliga verkställda häktningar upphävdes av länsstyrelsen. För det andra blev polisen tvungen att skapa en mängd värderande påståenden om de gripna tatternas moraliska karaktär, en typ av kunskap som tidigare kommunala försök att driva ut tattare från kommungränsen inte lett till.

Polisens agerande har med andra ord ägt rum i skärningspunkten mellan två oförenliga politiska linjer i tatarfrågan. På kort sikt har denna motsättning kanske inte spelat någon avgörande roll för Ystadpolisen. Målet, att driva ut familjer från staden, verkar ha uppnåtts. Men på lång sikt kom motsättningen att bli ohållbar. Den kommunala exklusionismen bar inom sig en olöslig paradox. Om alla kommuner ansträngde sig för att driva ut människor som av en eller annan anledning ansågs vara problematiska, fick det bara till effekt, att de kom till en annan kommun, som i sin tur drev dem vidare till ytterligare en kommun. Denna rundgång var svår att bryta så länge tatarfrågan främst rörde landsbygden med dess små och resurs-svaga kommuner. Men det är värt att notera att när större stadskommuner längre fram under 1930- och 1940-talen kom att vidta åtgärder mot tattare låg deras fokus på att i den liberala socialpolitikens tradition skapa kunskap om tattare i syfte att förändra dem. Alternativt kunde man genom kommunala beslut om anstaltsplacering, placering i hjälpskoleklass eller steriliseringsbeslut övervaka, kontrollera och splittra gruppen.⁴³ Den kommunala exklusionism som varit vägledande för Ystadpolisens kampanj under 1910-talet var då inte längre ett politiskt alternativ.

Summary

The author explores the measures which the local police authorities used to expel travellers (tattare) from an urban environment,

namely Ystad in southern Sweden, during the period 1913–1920. This is the first Swedish study of urban travellers, who during previous centuries had mainly been found in rural areas. The travellers were at every opportunity harassed and threatened, using the Law against vagrancy of 1885. The police succeeded in expelling the travellers from Ystad although the vagrancy law actually could not be applied to travellers who had means of support, however meager these were. The period 1913–1920 constituted an interval between two conflicting political positions: the older which gave a community the right to expel unwanted inhabitants and the newer social politics, based on the reform of antisocial individuals. The Ystad police therefore also strove to blacken the reputation and morals of the travellers in order to satisfy the requirements of the newer social politics.

Noter

¹ Både »tattare» och »zigenare» är pejorativa begrepp som främst använts av majoritetsbefolkningen och inte av de grupper som benämnts med begreppen. Eftersom denna artikel handlar om just majoritetssamhällets agerande och föreställningar och inte om gruppernas egen identitet kommer uttrycken härnäst att användas utan citationstecken.

² Riksarkivet (RA), *Kommittén ang. förändrad lagstiftning ang. fattigvården och lösdrivares behandling* (YK213), H5:1 Enkät svar från stadsfiskalen i Ystad 1922. – De omtalade tatterna i Skivarps socken bodde i fiskeläget Abbekås.

³ Landsarkivet i Lund (LLA), *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 26/1 1916 (nr 32) och 26/1 1916 (nr 33) som båda har identiska avsnitt om övervakningskampanjen. Liknande skrivningar finns i lösdrivarprotokoll 8/10 1919, 12/1 & 27/4 1920.

⁴ Dessa aspekter av tatarfrågan har behandlats i bl.a. Merja Ellefson, »Staten är vår herde god». *Representationer av annorlundahet och ordning i fyra svenska tretiotalstidningar*, Stockholm 2007; Anne Minken, *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*, Tromsø 2009; David Sjögren, *Den säkra zonen. Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter*

1913–1962, Umeå 2010; Birgitta Svensson, *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*, Stockholm 1993; Miika Tervonen, »Gypsies», »Travellers» and »Peasants». *A Study on Ethnic Boundary Drawing in Finland and Sweden ca 1860–1925*, European University Institute 2010.

⁵ Etzler, Allan, *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk*, Uppsala 1944 s. 159.

⁶ Sjögren 2010 kap. 6.

⁷ Angående den norska politiken mot »tater» se Karen-Sofie Pettersen, »For barnas skyld? Ideologi og praksis i tiltakene rettet mot taternes barn», i *Romanifolket og det norske samfunnet. Følgen av hundre års politikk for en nasjonal minoritet*, red. Hvinden, Bergen 2000. Angående steriliseringar och tvångsomhändertaganden i Sverige se t.ex. Mattias Tydén, *Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935–1975*. Andra utvidgade upplagan, Stockholm 2002. Bo Hazell, *Resandefolket. Från tattare till traveller*, Stockholm 2002 innehåller flera individers berättelser om hur steriliseringslagen och barnavårdslagstiftningen har använts mot familjer som utpekats som tattare.

⁸ Ericsson, Martin, »De utestängda. Kommunal diskriminering av »tattare» i Halland 1880–1941», i *Möten med historiens mångfald*, red. Berggren, Karlsson & Tornbjør, Lund 2010; Tervonen 2010 s. 80f, 246f; Svensson 1993 s. 105.

⁹ Pettersson, Mats, »Folkliga aktioner mot oönskade personer i Skåne vid 1800-talets slut», i *Ale* nr 4 2011.

¹⁰ Lindholm, Gunborg A *Vägnarnas folk. De resande och deras livsvärld*, Göteborg 1995 s. 113; Tervonen 2010 s. 84, 233, 243f, 256, 264.

¹¹ Stadskommunalt agerande har undersökts för Göteborgs del under fr.a. 1930- och 1940-talen i Thom Axelsson, *Rätt elev i rätt klass. Skola, begåvning och styrning 1910–1950*, Linköping 2007. Det första exempel jag har funnit på att tatarfrågan överhuvudtaget nämnts i ett stadskommunalt sammanhang är från 1892. Då begärde ett antal polismän i stadsdelen Kärleken i Halmstad löneförhöjning, bl.a. med motiveringen att många »tattare och annat löst folk» flyttat in till området och att polismännens arbetsbörda därigenom ökats. Se *Svensk lokalhistorisk databas* (SLDB), Stadsfullmäktige protokoll från Halmstad 8/12 1892.

¹² Se t.ex. Ericsson 2010 och Sjögren 2010.

¹³ Ericsson 2010; Lindholm 1995 s. 12, 245 och Sjögren 2010 s. 21–23 argumenterar uttryckligen för att man inte bör sätta likhetstecken mellan den utifrån tillskrivna kategoriseringen som »tattare» och en eventuell självupplevd identitet som t.ex. »resande». Minken 2009 har en mer optimistisk syn på möjligheten att uttala sig om etnisk identitet hos de personer som av omgivningen har beskrivits som tattare och för ett intressant resonemang om frågan i sin avhandling.

- ¹⁴ Lösdrivarlagen och de tvångsarbetsanstalter som lösdrivare kunde dömas till är ännu ett ganska utforskat område, men lagen har diskuterats av Hans Wallentin, *Lösdriveri och industrialism. Om lösdriverifrågan i Sverige 1885–1940*, Östersund 1989 och Johan Edman, »Lösdrivarlagen och den samhällsfarliga lättjan», i *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällens åtgärder – nu och då*, red. Swärd & Egerö, Malmö 2008. Lagens användning mot kvinnor som klassificerats som prostituerade har lyfts fram i Tomas Söderblom, *Horan och batongen. Prostitution och repression i folkhemmet*, Stockholm 1992.
- ¹⁵ Edman 2008 s. 134f.
- ¹⁶ Edman 2008; Wallentin 1989.
- ¹⁷ Svensson 1993 s. 155.
- ¹⁸ Sådana utredningar görs endast i de allra första protokollen, och i ett av dessa protokoll framgår det tydligt att en häktad man faktiskt hade tillgång till pengar (han blev snart också frikänd av länsstyrelsen). Se LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 14/12 1913 & 1/2 1914.
- ¹⁹ LLA, *Malmöhus läns landskanslis arkiv*, A3a:7 Lösdrivarprotokoll 19/12 1913 §262, A3a:8 Lösdrivarprotokoll 4/2 1914 §20, A3a:9 Lösdrivarprotokoll 10/9 1915 §120, A3a:14 Lösdrivarprotokoll 5/5 1920 §36. Olyckligtvis innehåller länsstyrelsens beslut inga utförligare motiveringar än t.ex. (i en ofta återkommande formulering) att man »ej fann skäl att nu ådöma [ANONYM] tvångsarbete». Länsstyrelsens underkännande av stadsfiskalens åtgärder visar hur som helst en likhet med den halländska länsstyrelsens konsekventa upphävande av de kommunala förbud mot att ge tattare mat och husrum som ofta utfärdades på den halländska landsbygden under perioden ca 1880–1920 (se Ericsson 2010).
- ²⁰ RA, YK213, H5:1 Enkät svar från stadsfiskalen i Ystad 1922.
- ²¹ En bra diskussion om de ekonomiska verksamheter som förknippades med tattare vid 1900-talets början finns i Tervonen 2010 s. 219–237.
- ²² LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 26/1 1916 (nr 32).
- ²³ LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 14/12 1913.
- ²⁴ *Svensk författningssamling (SFS) 1885:27, Lag angående lösdrifvares behandling*, §1.
- ²⁵ Ericsson 2010; Lindholm 1995 s. 73–76; Tervonen 2010 s. 42.
- ²⁶ LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 22/1 1916 & 8/10 1919.
- ²⁷ LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 14/2 1913.
- ²⁸ LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 12/1 1920.
- ²⁹ LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 8/10 1919.
- ³⁰ LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 22/1 1916.
- ³¹ LLA, *Malmöhus läns landskanslis arkiv*, A3a:9 Överklagande från [ANONYM] till länsstyrelsen 25/8 1915 (bilaga K till lösdrivarprotokoll 10/9 1915 §120).
- ³² LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 27/4 1920.
- ³³ LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 13/8 1915, 22/1 1916 & 26/1 1916 (nr 33).
- ³⁴ LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 14/12 1913, 1/2 1914 & 22/1 1916.
- ³⁵ En variant av denna strategi var att framhålla att den gripne tidigare i sitt liv avtjänat straff för brott. Se LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 13/8 1915, 26/1 1916 (nr 33), 8/10 1919 & 12/1 1920.
- ³⁶ Som beskrivits ovan relaterades dock bedömningen av kvinnors individuella karaktärsegenskaper konsekvent till deras sexualitet, vilket inte var fallet i bedömningen av manliga lösdrivare. I Ystadpolisens register över gripna lösdrivare för åren 1912–1921 finns en kvinna omnämnd som »ogift och tatterska». Hon har, helt i enlighet med lösdrivarlagens genusuppdelande karaktär, tilldelats en varning för påstådd prostitution. I själva protokollet omtalas hon dock inte alls som tattare, vilket gör det svårt att bedöma hurvida den varning hon tilldelats kan räknas in i polisens samordnade kampanj. Se LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2.
- ³⁷ Forskningen om den liberala socialpolitikens framväxt i Sverige är omfattande och kan inte redovisas i sin helhet. Bra ingångar till forskningen är Marika Hedin, *Ett liberalt dilemma. Ernst Beckman, Emilia Bromée, G H von Koch och den sociala frågan 1880–1930*, Eslöv 2002 och Frans Lundgren, *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, Hedemora 2003.
- ³⁸ Nikolas Rose, »Towards a Critical Sociology of Freedom», i *Class*, red. Joyce, Oxford 2008.
- ³⁹ Hedin och Lundgren har betonat att den optimistiska tron på att människor kunde förändras möjliggjorde en rad nya tekniker för maktutövning. Lundgren har därvid hämtat sin inspiration från Michel Foucaults arbeten om förändringar i sätten att utöva makt och producera kunskap på som skedde under 1700- och 1800-talen, främst då Michel Foucault, *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*, Lund 2009. Foucaults diskussion av makttekniker i det liberala samhället, som också utvecklats i Michel Foucault, *Säkerhet, territorium, befolkning. Collège de France 1977–1978*, Stockholm 2010, har varit en inspirationskälla även för mig i denna artikel.
- ⁴⁰ LLA, *Polisens och åklagarens i Ystad arkiv*, A3a:2 Lösdrivarprotokoll 1/2 1914, 13/8 1915, 8/10 1919 & 27/4 1920.
- ⁴¹ Jag anknyter här till ett av Foucaults grundantaganden, bl.a. i Foucault 2009, att det inte endast är kunskap

som producerar tekniker för maktutövning utan att även själva maktutövningen producerar kunskap.

⁴² Dessa föreställningar var betydligt mer närvarande i den omfattande utredning om skånska tattare som kriminalpolisen i Malmö lät utföra 1935 och som undersökts av Sjögren 2010 s. 157, 177f. Detta ger stöd åt Sjögrens antagande (s. 179–181) att tatarfrågan genomgick en tydlig biologisering från 1920-talets början och fram till 1930-talets mitt, där föreställningar om tattaress påstått medfödda »rasegenskaper» tillmättes allt större vikt för avgränsningen av gruppen, även om dessa föreställningar aldrig kom att stå helt oemotsagda.

⁴³ Hur skolmyndigheterna i Göteborg agerade i tatarfrågan har undersökts i Axelsson 2007. Jönköpings fattigvårdsstyrelses stora »tattarutredning» 1937–1944 är föremål för undersökning i mitt eget pågående avhandlingsarbete.

Referenser

Arkivmaterial

Riksarkivet (RA)

Kommittén ang. förändrad lagstiftning ang. fattigvården och lösdrivares behandling (YK213)

H5:1 Statistiskt primärmaterial angående tattare och zigenare 1922

Landsarkivet i Lund (LLU)

Malmöhus läns landskanslis arkiv

A3a:7–9, 14 Lösdrivarprotokoll 1913–1915, 1920

Polisens och åklagarens i Ystad arkiv

A3a:2 Lösdrivarprotokoll 1912–1921

Internetresurser

Svensk lokalhistorisk databas, <http://www.lokalhistoria.nu> (SLDB)

Stadsfullmäktigeprotokoll från Halmstad 8/12 1892

Tryckt material

Axelsson, Thom (2007). *Rätt elev i rätt klass. Skola, begåvning och styrning 1910–1950*. Linköping.

Edman, Johan (2008). »Lösdrivarlagen och den samhällsfarliga lättjan». *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu* (Red. Swärd & Egerö). Malmö.

Ellefson, Merja (2007). »Staten är vår herde god.» *Representationer av annorlundahet och ordning i fyra svenska trettiotalstidningar*. Stockholm.

Ericsson, Martin (2010). »De utestängda. Kommunal diskriminering av »tattare» i Halland 1880–1941.» *Möten med historiens mångfald* (Red. Berggren, Karlsson & Tornbjørn). Lund.

Etzler, Allan (1944). *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk*. Uppsala.

Foucault, Michel (2009). *Övervakning och straff. Fängelsens födelse*. Lund.

Foucault, Michel (2010). *Säkerhet, territorium, befolkning. Collège de France 1977–1978*. Stockholm.

Hazell, Bo (2002). *Resandefolket. Från tattare till traveller*. Stockholm.

Hedin, Marika (2002). *Ett liberalt dilemma. Ernst Beckman, Emilia Bromée, G H von Koch och den sociala frågan 1880–1930*. Eslöv.

Lindholm, Gunborg A (1995). *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld*. Göteborg.

Lundgren, Frans (2003). *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*. Hedemora.

Minken, Anne (2009). *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*. Tromsø.

Pettersen, Karen-Sofie (2000). »For barnas skyld? Ideologi og praksis i tiltakene rettet mot taternes barn». *Romanifolket og det norske samfunnet. Følgene av hundre års politikk for en nasjonal minoritet* (Red. Hvinden). Bergen.

Pettersson, Mats (2011). »Folkliga aktioner mot oönska personer i Skåne vid 1800-talets slut.» *Ale* nr 4.

Rose, Nikolas (2008). »Towards a Critical Sociology of Freedom». *Class* (red. Joyce). Oxford.

Sjögren, David (2010). *Den säkra zonen. Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962*. Umeå.

Svensk författningssamling (SFS) 1885:27, *Lag angående lösdrifvares behandling*.

Svensson, Birgitta (1993). *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Stockholm.

Söderblom, Tomas (1992). *Horan och batongen. Prostitution och repression i folkhemmet*. Hedemora.

Tervonen, Miika (2010). »Gypsies», »Travellers» and »Peasants». *A Study on Ethnic Boundary Drawing in Finland and Sweden ca 1860–1925*. European University Institute.

Tydén, Mattias (2002). *Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935–1975*. Andra utvidgade upplagan. Stockholm.

Wallentin, Hans (1989). *Lösdriveri och industrialism. Om lösdriverifrågan i Sverige 1885–1940*. Östersund.

Förhallen i Dalby som dopkapell – en digital rekonstruktion

Av Nicolo Dell’Unto, Ing-Marie Nilsson och Jes Wienberg

Bitr. lektor, digital arkeologi, Lunds universitet; Fil. dr, arkeolog, Sydsvensk Arkeologi AB och
Professor, historisk arkeologi, Lunds universitet

Artikeln presenterar pågående forskning vid Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, kring Dalby kyrkas funt och förhall, även kallad krypta. I likhet med Lunds domkyrka kan dopfunten ursprungligen ha stått i kryptan, som då har fungerat som dopkapell. Med hjälp av digitala tekniker genomförs ett experiment där förhallens ursprungliga form rekonstrueras dvs. befrias från ändringar efter 1100-talet, och där funten förs tillbaka till en tänkt central plats stående på golvet eller på ett podium. Vidare undersöks hur funten och förhallen kan ha fungerat tillsammans och hur synligheten kan ha varit under exempelvis ett dop.

Inledning

Var stod Dalby kyrkas funt när den var ny? Nu står funten i långhuset. Även på 1800-talet, före en restaurering då funten blev flyttad, är det känt att den stod i långhuset. Men det finns anledning att tro att funten ursprungligen, dvs. på 1100-talet, var uppställd i kyrkans förhall, även kallad krypta. Eftersom funten är tung och fortfarande är i bruk är det emellertid vanskligt att flytta den för att testa denna tanke. Med hjälp av digital teknik är det möjligt att undersöka förhållandet mellan funten och förhallen i Dalby, som det kan ha varit på medeltiden. Digital teknik kan förena vad som har blivit skilt åt av århundraden av förändringar, nu när det faktiskt övervägs i församlingen att (åter) inreda förhallen till ett dopkapell.

Den berömda platsen

I de första årtiondena av 1100-talet beskrevs Dalby som »locus celebris», den berömda platsen, av den engelska krönikören Ailnoth. Vår tids Dalby (fig. 1) har varit känt av flera orsaker. Som den äldsta stående stenbyggnaden

i Skandinavien; som ett biskopssäte för den tyska biskopen Egino på 1060-talet; som ett benediktinerkloster, som senare blev omgjort till ett augustinerkloster; för de bevarade medeltida klosterbyggnaderna; för de utgrävda spåren av ett kungligt palats för Sven Estridsson och hans söner från 1000-talet; som begravningsplats för kung Harald Hen 1080; för den förmodade kungliga jaktparken i Dalby hage; för klostrets egendomar som vid reformationen uppgick till ca 450 gårdar; och avslutande för den så kallade Dalbyboken, en tidig evangeliebok skapad i klostret.

Vid 950 årsjubiléet 2010 arrangerades en internationell konferens om Dalbys förflutna och framtid. Konferensens inlägg har nyligen tryckts i boken »Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster och gård».¹ Som en konsekvens av konferensen och forskningen som den åstadkom, måste det medeltida Dalbys historia nu revideras på flera punkter. Dalby var inte enbart ett biskopssäte för Egino på 1060-talet, utan troligen också domkyrka för Lunds stift från ca 1070 och till 1100-talets första årtionden, och därmed också ärkesäte i några en-

Fig. 1. Dalby i Skåne, Sverige. Foto Jes Wienberg, april 2010.

staka år, tills denna status överfördes till den kända domkyrkan i Lund. Detta kan förklara Dalby kyrkas stora basilika från 1000-talet, medan förhallen och funten tillhör tiden efter biskopssätet. Det så kallade kungapalatset kan ha varit palats för (ärke)biskopen eller klosterbyggnader. Dalby hade aldrig något benediktinerkloster. Konventets troligen 12 kaniker tog del i den gradvisa etableringen av augustinerorden. Harald Hen blev troligen begravd i långhuset framför Heliga korset under en ljuskrona som avbildade det Himmelska Jerusalem. Fragment av ljuskronan har återupptäckts bland fynd från tidigare utgrävningar. Jaktparken måste inte vara kunglig eftersom även kloster kunde ha jakt-parker. Dalbyboken kan inte ha skrivits i Dalby, utan är troligen från Hamburg-Bremen, och har kanske anlänt tillsammans med biskop Egino. Den norra delen av Dalby, kallat »Norrby», kan ha varit en liten stad

på medeltiden. Slutligen, förhallen kan ha fungerat som ett dopkapell med funten i rummets mitt.

Från teori till tillämpning

Ett av inläggen vid konferensen 2010 handlade om hur kyrkan i Dalby uppfattats och tolkats symboliskt under äldre medeltid.² En hypotes som utvecklades var att dopfunten, som nu står i den västra delen av långhuset, ursprungligen stått i förhallen. Detta är ingalunda någon ny tanke, men här gjordes nu ett försök att mer ingående analysera vilka funktionella och symboliska konsekvenser en sådan placering kan ha haft. Hur har dopfunten kunnat användas om den stod i förhallen, och hur uppfattades den av människor som vistades i rummet? Efter konferensen väcktes idén om att gå vidare med analysen genom att ta hjälp av digital teknik. Denna artikel

Fig. 2. Förhallen i Dalby kyrka. Foto Ing-Marie Nilsson, 2010.

sammanfattar de inledande resultaten som forskningen kommit fram till genom detta arbete.

Förhallen

Förhallen i Dalby är ett kvadratisk rum i kyrkans västra del (fig. 2). Rummet är delvis försänkt i förhållande till markytan, något det också var under äldre medeltid.³ Själva kyrkan har genomgått stora förändringar sedan denna tid, men förhallen är relativt välbevarad, vilket gör den väl lämpad för en digital rekonstruktion. För att kunna genomföra en sådan rekonstruktion krävs dock att man analyserar hur rummet sett ut under den aktuella perioden. Man kan inledningsvis konstatera att förhallen varit åtkomlig från flera håll. Under medeltiden fanns det hela fem ingångar till rummet. Västingången

tycks ha varit den mest prestigefulla, och den enda som utsmyckats med en figurativ skulptur i form av ett tympanonfält föreställande Simson. Portalen ledde till en påkostad anläggning väster om kyrkan, antingen Augustinerklostret eller ett kungligt palats. Det fanns ytterligare två ingångar i rummets östra del. Av dessa är sydportalen ännu öppen, medan nordportalen har satts igen, möjligen redan under medeltiden. Förhallen kunde även nås via två ingångar från långhuset.⁴ De många ingångarna antyder att rummet haft funktioner relaterade till tillgänglighet och rörelse, och det har föreslagits att portalerna kan ha använts för processioner.⁵ Centralt i rummets östvägg finns en nisch som nu innehåller ett altare. Det nuvarande arrangemanget är en rekonstruktion från 1936, men det speglar sannolikt en medeltida situation. Om den medeltida förhallen varit försedd med ett

altare talar detta starkt för att rummet haft liturgiska funktioner.

Brunnen i rummets nordöstra hörn är ett annat intressant element. Brunnar återfinns ibland i anslutning till viktiga romanska kyrkor och katedraler, och har ofta associerats med dop. I kryptan i Lunds domkyrka finns exempelvis en sådan brunn, och här var kryptkyrkans huvudaltare invigt åt bl.a. Johannes döparen.⁶ Vatten var också viktigt i andra delar av kyrkans liturgi, och brunnen kan härigenom sägas understryka rummets sakrala karaktär. Kring nord- syd och västväggarna i förhallen finns det avsatser i innerväggen, cirka halvmeter höga och 25 cm breda. Dessa avsatser skulle mycket väl kunna ha fungerat som sittplatser. Detta är inte ett alltför långsökt antagande, eftersom det i många romanska sockenkyrkor har kunnat påvisas murade väggfasta bänkar i långhus och ibland kor. Ett närmast identiskt arrangemang med avsatser utmed fria väggytor kan iakttagas i Lunds domkyrkas krypta. Under medeltiden torde människor huvudsakligen ha stått upp i samband med liturgiska händelser, men det har föreslagits att väggbänkar i sockenkyrkor kan ha använts för kyrkliga överläggningar.⁷ I Dalby skulle då väggbänkarna exempelvis kunna ha använts av Augustinerkorherrarna eller av sekulära dignitärer för möten och sammankomster.

Som framskytnat utgör domkyrkokryptan i Lund en nära parallell till förhallen i Dalby. De båda monumenten liknar varandra inte bara i rumsligt hänseende, utan även när det gäller byggnadsskulptur och ikonografi. Det finns dock aspekter av förhallen i Dalby som även kan jämföras med sydsandinaviska romanska sockenkyrkor. Här var högaltaret placerat i koret i öster, och det fanns ingångar till långhuset i norr och söder. Aristokratiskt präglade kyrkor hade ibland även ett torn med västingång. Centralt i långhuset stod dopfunten, och utmed väggarna fanns mura-

de stenbänkar; alltihop drag som även återfinns i förhallen i Dalby. I den bemärkelsen skulle rummet kunna beskrivas som en kyrka inne i kyrkan. Man skulle emellertid även kunna knyta en symbolisk betydelse till rummets gestaltning. Förhallen bildar en perfekt kvadrat som täcks av nio kryssvalv, vilande på fyra centrala pelare. Fyrtalet kan i detta sammanhang hänсыfta på de fyra apostlarna. Rummets regelbundna fyrkant kan också anspela på idén om paradiset i form av den himmelska staden, en idé som i bibeln utvecklas bland annat i Uppenbarelseboken och av profeten Hesekiel.⁸

Dopfunten

Dopfunten i Dalby är i flera avseenden ett exceptionellt arbete (fig. 3). Den har tillverkats av skickliga stenhuggare med kännedom om den internationella romanikens form-

Fig. 3. Dopfunten i Dalby. Foto Ing-Marie Nilsson, 2010.

språk. Det är också en av de äldsta dopfuntarna i Skåne, och dateras vanligen till perioden 1140–1150.⁹ Detta är bortåt ett kvarts sekel äldre än de dopfuntar som återfinns i de flesta sockenkyrkor. Dopfunten utmärker sig inte enbart genom sin ålder och höga kvalitet, utan även genom sin storlek. Funten är 107 cm hög, medan genomsnittet för tidig-medeltida dopfuntar i Skåne och Danmark ligger mellan 80 och 90 cm.¹⁰ Dopfunten består av två delar: en tämligen stor cylindrisk skål (43 cm djup) med utvändig reliefdekoration, och en rund bas med fyra hörnsulpturer. På medeltiden tömdes dopvattnet ut genom ett centralt avrinningshål, som lät det invigda vattnet forsa ned i kyrkgolvet omkring funten. Spår av bemålning antyder att dopfunten med stor sannolikhet under medeltiden varit målad i starka färger, i enlighet med vad som kunnat påvisas i många skandinaviska kyrkor.¹¹

Centralt på dopfunten finns en större berättande scen som återger Jesu dop. Jesus framställs här naken med vågor som omsluter kroppen, och han omges på den ena sidan av Johannes döparen och på den andra av en ängel. Händelsens betydelse understryks genom en latinsk text under skålens mynningsrand, som betonar förbindelsen mellan dophandlingen och Kristi offerdöd på korset. De återstående tre fjärdedelarna av dopfuntens ytersida är dekorerad med olika former av medaljongmotiv. De två medaljongerna närmast dopscenen visar växtornament som troligen skall föreställa vindruvor respektive livsträdet, och de faller därmed väl in med tematiken om Kristi blod som mänsklighetens livgivare. Andra medaljonger visar hybridjur som gripar och behornade lejon. Två medaljonger tycks höra samman och återge ett jaktmotiv; en man med jakthorn och en hund i koppel som förföljer en hjort. Detta kan ses som en metafor för människosjälens strävan efter frälsning, men jakt är också ett motiv som förekommer i flera hel-

gonlegender t.ex. S:t Eustachius-, S:t Hubertus- och S:t Egidiuslegenderna. I detta sammanhang ligger förmodligen S:t Egidius närmast till hands, eftersom denna helgonkult finns belagd i närområdet vid samma tid.¹² Jaktmotivet på funten är också intressant mot bakgrund av den hypotes om Dalby hage som Anders Andrén lagt fram, nämligen att detta inhägnade skogsparti under medeltiden utgjort en jaktpark.¹³

Dopfuntens bas visar fyra figurativa hörnsulpturer: två lejonhuvuden och två mänskliga huvuden. Det ena lejonet ser starkt och kraftfullt ut, och visar upp en rad med hotfulla tänder medan det andra har stängt gap och ett betydligt mera beskedligt utseende. Motsvarande samspel tycks också gälla människobilderna. Den ena mannen har långt, flätat hår och en bred, leende mun, medan den andra har kortklippt hår och allvarsam uppsyn. Under medeltiden har förmodligen många lager av betydelser kunnat knytas till dessa bilder, men en av dessa kan syfta på historien om Simson. Mannen med det långa håret skulle då återge den kraftfulle Simson, medan den snaggade mannen representerar den fallne hjälten, som förlorat Guds bevågenhet samtidigt med sin frisyr. Dopfunten är nu arrangerad så att den »kraftfulla sidan» (med det rytande lejonet och den långhåriga mannen) återfinns direkt nedanför dopmotivet på skålen. Om detta också var den ursprungliga placeringen kan dessa båda motiv ses som ömsesidigt förstärkande. Tolkningen skulle då vara att figurerna under funten är starka eftersom de omfattas av Guds nåd, medan de på den motstående sidan är svaga eftersom de är kvar i synden.¹⁴

Förhallen som dopkapell

Det finns inga direkta bevis för att förhallen använts för dop under äldre medeltid, men det finns en hel del indicier. Brunnen i rummets nordöstra hörn skulle kunna ha sam-

band med dop,¹⁵ och på så sätt representera en funktionell samhörighet. Det finns också arkeologiska belägg för en underjordisk avrinningsränna utanför förhallen. Den kan ha haft som funktion att avleda vatten antingen från brunnen eller från dopfunten. Ett ytterligare indicium är att förhallen och dopfunten verkar ha tillkommit i en och samma ombyggnadsfas, vilket antyder att de kan ha varit avsedda att fungera tillsammans. Ser man till det ikonografiska materialet finns det ytterligare samband. Bilder av lejon finns t.ex. både i förhallen (den sydvästra mitskeppspelarens bas) och på dopfunten, och som tidigare diskuterats kan Simsonmotivet på västportalens kapitäl ha en pendang på dopfontens bas.

Om dopfunten från början varit placerad i förhallen, var har den då stått? Arkeologiska belägg från romanska sockenkyrkor i Dan-

mark, Sverige och Norge kan i detta avseende ge vissa ledtrådar. Här har det ofta visat sig att dopfunten stått på ett upphöjt podium centralt i den västra delen av långhuset.¹⁶ Motsvarande placering i förhallen skulle vara i rummets mitt, mellan de fyra fristående kolonnerna.

3D-modellens syfte

Hypotesen är alltså att dopfunten under äldre medeltiden varit placerad i förhallen. Frågan är nu om man med hjälp av en 3D modell kan komma ett steg längre när det gäller att utvärdera hur pass sannolikt detta är. Det är viktigt att hålla i minnet att en virtuell tolkning är en sammanställning av kombinerad och fragmenterad information, och att det är av det skälet som det inte skapas någon exakt replika av den historiska miljön. Det har dock

Fig. 4. Scanningen av förhallen i Dalby. Foto Bodil Petersson, april 2012.

visat sig att rekonstruktioner i många fall kan användas för att belysa om ett scenario är mer eller mindre sannolikt.¹⁷ För detta experiment har vi valt att använda människan som måttstock. Vi vill utforska den rekonstruerade förhallens egenskaper genom den mänskliga kroppens förmåga att se sig om och ta plats i rummet. För att åstadkomma detta har vi valt att fokusera på två problem: Hur många människor har kunnat rymmas i förhallen vid olika former av sammankomster som dop och möten? Och hur mycket kan man då ha sett från olika platser i rummet?

Dokumentation och 3D-modellering

I historiska arkeologiska studier har det alltid varit viktigt att kunna redogöra för hur olika material förhåller sig till varandra. Under det senaste årtiondet har den kraftigt ökade användningen av visuell teknik gjort det möjligt att utveckla nya forskningsmetoder som med hög noggrannhet kan undersöka och beskriva de geometriska egenskaper som kännetecknar historisk arkitektur. Verktyg som laserscanning och bildbaserade modellerings-tekniker har möjliggjort virtuell simulering av tolkningar av det förflutna, och har på så sätt öppnat för nya frågor och perspektiv.¹⁸

Insamling och bearbetning av data

Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet ger en masterskurs i digital arkeologi, och inom ramen för denna kurs har delar av inomhusmiljön i Dalby kyrka kunnat rekonstrueras i tre dimensioner, genom användning av digitala tekniker. Det huvudsakliga målet var att lära studenterna hur man utför en 3D-datainsamling i en gammal byggnad i syfte att dokumentera, studera och analysera arkeologiska

strukturer. Den insamlade informationen har därefter bearbetats i datorer för att skapa en virtuell simulering av rummet, för att på så sätt visa en miljö som inte längre existerar.

Även om förhallen från 1100-talet är mycket välbevarad finns det senare förändringar som måste avlägsnas från 3D-modellen. För att kunna göra en simulering av hur utrymmet sett ut från början, fick vi därför först skapa ett »bibliotek» med virtuella arkitektoniska element, varifrån ersättnings-element kunde hämtas. Exempelvis är den norra porten nu igensatt, och detta har förmodligen skett under hög- eller senmedeltiden. I den virtuella rekonstruktionen (fig. 5) har porten öppnats upp igen, och trapparrangemanget från den södra sidan har kopierats. Det finns också två stora rektangulära pelare i mitten av de norra och södra väggarna. Dessa pelare tillkom sannolikt i mitten av tolvhundratalet, när tornets övre delar byggdes om.¹⁹ De har därför också blivit digitalt avlägsnade från rekonstruktionen, och har ersatts med element som kopierats från andra ställen i förhallen.

Att återuppbygga den medeltida förhallen

När man arbetar i en virtuell miljö var det en relativt enkel operation att sätta samman dessa båda element, förhall och funt. Ett problem i sammanhanget är att det inte skett några regelrätta arkeologiska undersökningar inne i Dalby kyrkas förhall, och vi har därför ingen konkret information om hur dopfunten kan ha varit placerad. Vi tror dock att dopfunten bör ha stått på någon form av kraftig bas, antingen en enkel stenplatta i golvet eller ett förhöjt podium. Marken under funten skulle annars riskera att undermineras genom föremålets tyngd och de ansevärd mängder dopvatten som med jämna mellan-

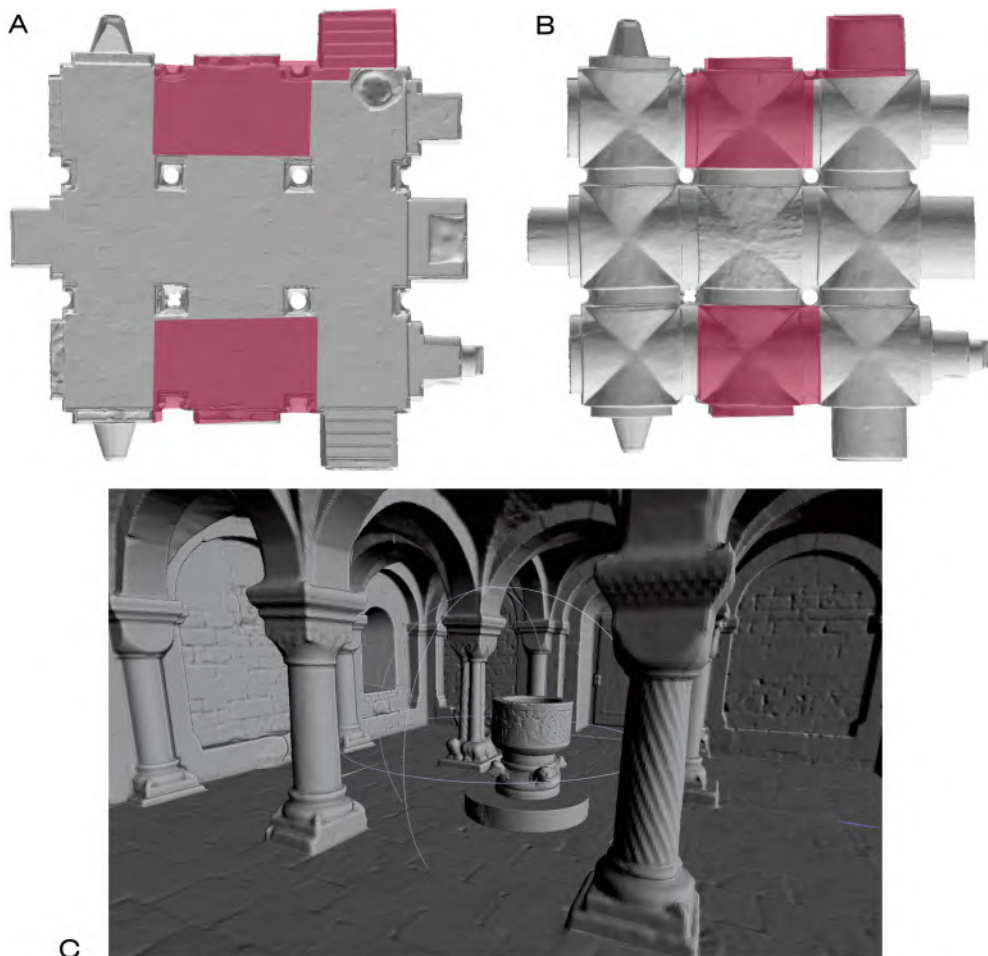
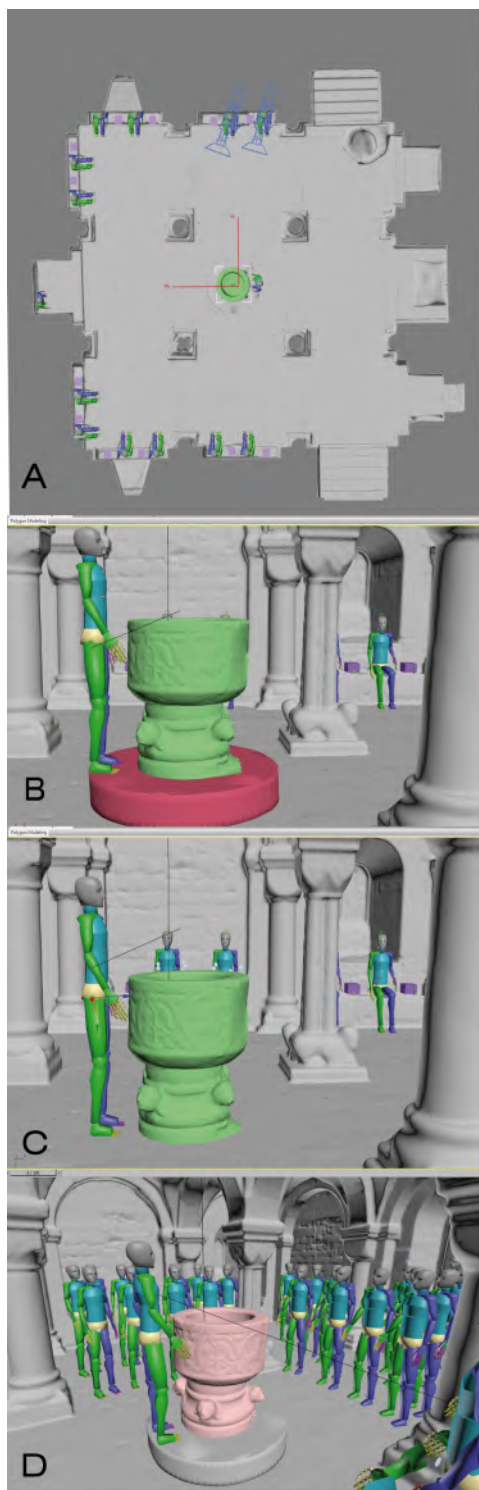

Fig. 5. Virtuell modell av förhallen på 1100-talet: a) Grundplan; b) Takvalv; c) Rekonstruerat med dopfunten i centrum. Dokumentation och digitala modeller: Nicolo Dell'Unto 2013.

rum tömdes ut. Tidigmedeltida upphöjda dopfuntspodier har kunnat dokumenteras arkeologiskt i flera kyrkor i Danmark, Norge och Sverige. Vanligast tycks vara att podierna varit runda och haft ett eller två steg.²⁰ Mot bakgrund av detta har vi valt att göra två rekonstruktioner i Dalby: en där funten står på golvet utan upphöjt podium, och en där funten står på ett ca 20 cm högt,²¹ cirkulärt podium. Med tanke på dopfuntens storlek har vi bedömt det som mindre sannolikt att podiet skulle ha haft mer än ett steg. När det

gäller podiets diameter ger jämförelserna inga entydiga ledtrådar, och har därför fått uppskattas utifrån praktiska skäl, nämligen prästens behov av ett adekvat arbetsutrymme omkring funten.

Dopfuntens placering i förhallen bör ha varit av stor betydelse både när det gäller hur rummet uppfattats visuellt, och hur det använts rent praktiskt. Genom 3D-modellen blev det möjligt att närmare analysera några av de konsekvenser som olika dopfuntsplaceringar kan ha haft.

Den virtuella simuleringen

När 3D-modellen med förhall och dopfont väl skapats, kunde den användas som en plattform för att simulera olika historiska händelser. I denna undersökning ville vi särskilt undersöka hur många personer som kunde vistas i förhallen vid tilldragelser som dop, möten eller mässor. För att göra detta importerades en modell av kryptan – komplett med podium och dopfont – till datorprogrammet 3DStudio Max. Detta är en programvara för 3D-modellering som gör att man kan skapa och lägga till karaktärer, och även göra animationer. Med hänsyn till experimentets målsättning beslutade vi oss för att använda grovt förenklade visuella karaktärer. Vi bestämde oss för att ge figurerna en kroppslängd av 1,75 m, och normal kroppsbyggnad.

I det första scenariot simulerades hur många människor som kunnat sitta på de sex stenbänkarna i den virtuella kryptan. I experimentet testades flera olika hypotetiska arrangemang i syfte att bedöma det rekonstruerade rummets funktionalitet i olika situationer. Enligt vår simulering har dessa bänkar maximalt kunnat rymma fyra personer vardera, vilket totalt ger ett maximalt antal sittplatser på 24. Om bänken emellertid också skulle lämna utrymme för böcker och dokument har den varit bättre avpassad för endast två personer. I detta fall skulle alltså endast 12 personer ha rymts på stenbänkarna (fig. 6a). Detta antal sittplatser kan förefalla lagom för en situation där t.ex. augustinerkorrherrarna använt förhallen för möten.

Fig. 6. Simulering av förhallen med virtuella personer: a) Personer sittande på bänkarna; b) Dopfonten på podium sedd från en virtuell person sittande på den rekonstruerade norra väggbänken; c) Dopfonten utan podium sedd från en virtuell person sittande på den rekonstruerade norra väggbänken; d) Förhallen i perspektiv under ett hypotetiskt dop. Dokumentation och digitala modeller: Nicolo Dell'Unto 2013.

Ett annat test gjordes i syfte att få en allmän förståelse för vilket intryck det ombyggda utrymmet kan ha gett i samband med olika händelser. För att göra detta placerades virtuella »kameror» på toppen av huvudena av figurerna på bänkarna. Experiment utfördes i två varianter, en där dopfunten placerats på ett podium, och en där den stod direkt på golvet. Vi kunde härigenom konstatera att dopfunten, när den stod på ett podium, bröt det visuella sambandet mellan två motsatta bänkraderna i norr och söder (fig. 6b). I detta fall bör dopfunten ha utgjort ett påtagligt hinder i kommunikationen mellan människor som sittat på varsin sida. Om dopfunten ställdes direkt på golvet löstes emellertid detta problem. En sådan placering innebar att dopfunten sänktes till en nivå som tillät en direkt visuell koppling mellan de två sidorna (fig. 6c).

I det andra scenariot försökte vi uppskatta hur många personer som kan ha sett en dopceremoni i förhallen. Även här gjordes experiment där dopfunten placerades både på ett podium och direkt på golvet. I det första fallet stod både dopfont och präst på ett podium, medan folket fördelades på tre sidor runt omkring det centrala valvet. Den östra delen av kryptan dvs. utrymmet mellan altaret och dopfunten lämnades tomt. Virtuella kameror placerades ovanpå huvudena på flera figurer för att förstå vilka begränsningar i synlighet som fanns i förhallen. Simuleringen visade att under dessa förutsättningar skulle uppskattningsvis 50–60 personer haft möjlighet att visuellt följa evenemanget. I det andra fallet ställdes dopfont och präst direkt på golvet, vilket innebar att båda var placerade cirka 20 cm lägre. Det visade sig att detta fick en betydande inverkan på hur många människor som visuellt kunnat följa händelserna vid funten. I detta fall beräknades endast omkring 30–40 personer ha haft en god siktlinje till prästen vid dopfunten (fig. 6d).

Studien visade att tillfogandet av ett lågt podium för att höja upp funten fick stora konsekvenser för hur rummet måste ha uppfattats av människor i förhallen. Av det första scenariot framgick att podiet innebar ett tydligt hinder för den visuella kommunikationen mellan människor sittande på de norra och södra väggbänkarna. I det andra scenariot tydliggjordes det att podiet innebar att ett betydligt större antal människor kunde se själva dophandlingen, jämfört med när funten stod direkt på golvet. Detta är en tankeväckande slutsats som i sin tur öppnar för frågor kring hur rummet kan ha använts under medeltiden.

Summary

The article presents an example of the ongoing research at Dalby in Scania, Sweden, focusing on the baptismal font and its original medieval context. The site and the current research are presented. Dalby was a medieval cathedral, Augustinian monastery and maybe also a royal manor. The crypt and font from the 12th C are presented. The architecture and functions of the crypt have changed several times since its erection. The font, when first documented in the 19th C, was standing near the altar in the eastern part of the nave. After a restoration in the 1940s it was moved to the western end of the nave. However, after a functional and iconographic analysis of the crypt and the font, the hypothesis is put forward that the font originally was positioned in the middle of the crypt. During the Early Middle Ages the crypt would have functioned as a baptismal chapel with a well to draw water from, as was most likely also the case in nearby Lund cathedral.

In order to perform a deeper study on the functionality of this space during the Middle Ages, 3D technologies such as terrestrial laser scanner and image based modelling

techniques have been employed. The goal of this work is the visualization of the crypt with the font in its original setting, removing later additions and adding elements that would have been present in the 12th century.

The use of such methods allowed us to reconstruct in high quality and with accuracy of details an environment that does not exist any longer, moreover the possibility to visualize and analyse our interpretation of the space in three dimensions, opened new perspectives regarding the number of people on the benches and how the crypt might have functioned.

Noter

¹ Borgehammar & Wienberg 2012. De nya tolkningarna presenteras i artiklar i antologin: Michael H. Gelting om biskopssätet; Jes Wienberg om palatset; Stephan Borgehammar om klostret och kanikerna; Ebbe Nyborg om Harald Rydén grav; Maria Cinthio om ljuskronan; Thomas Rydén om Dalbyboken; Anders Andrén om »Norrby»; och Ing-Marie Nilsson om dopkapellet.

² Nilsson 2012.

³ Anjou 1920, s. 19.

⁴ Båda dessa ingångar sattes igen på 1800-talet, men öppnades upp igen 1919: Sjöborg 1830, plansch 45; Anjou 1930, s. 60.

⁵ Anderson 1926, s. 15f.

⁶ Rydén 1995, s. 53.

⁷ Holmberg 1990, s. 29ff.

⁸ Upp 21: 12ff; Hes 40–48.

⁹ Roosval 1916, s. 227f; 1918; Rydbeck 1936, s. 94f; Liepe 2012.

¹⁰ Tynell 1913–1921, s. 147; Mackeprang 1941, s. 37; Solhaug 2000, s. 191.

¹¹ Hastrup 1995; 2003.

¹² Ett av sidoaltarna i Lunds domkyrkas krypta invigdes år 1131 åt S:t Egidius: Rydén 1995, s. 53.

¹³ Andrén 1992.

¹⁴ Nilsson 2012, s. 231.

¹⁵ Brunnen har associerats med dop av flera forskare, t.ex. Lindblom 1908, s. 196; Anjou 1930, s. 69; Lundberg 1940, s. 214; Borgehammar 2012, s. 82; Nilsson 2012, s. 234, med hänvisningar.

¹⁶ Olsen 1967, s. 250ff; Hansen 1995; Solhaug 2000, s. 68f.

¹⁷ Baracchini m.fl. 2004; Forte m.fl. 2009.

¹⁸ Yastikli 2007

¹⁹ Cinthio 1992, s. 7f

²⁰ Forskning om dopfontspodier: t.ex. Olsen 1967, s. 252ff; Fähræus 1974, s. 83, 172f; Hansen 1995; Dahlberg 1998, s. 233f, 272; Solhaug 2000, s. 58.

²¹ En steghöjd på 20–22 cm har kunnat beläggas i vissa danska kyrkor: Olsen 1967, s. 253.

Referenser

Anderson, William 1926. *Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn*. N. M. Mandelgren, Atlas till Sveriges odlingshistoria, tilläggshäfte III. Lund.

Andrén, Anders 1992. Det förlorade paradiset – att söka efter jaktmarker i det medeltida Danmark och Sverige. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 1999: 2, s. 16–30.

Anjou, Sten 1920. *Redogörelse för undersökningsarbete vid Dalby kyrka*. Stockholm. (Oppublicerat utgrävningsrapport)

Anjou, Sten 1930. *Heliga Korsets kyrka i Dalby samt de äldsta kyrkorna i Lund, Roskilde och Odense. Undersökningar till 1000-talets arkitekturhistoria*. Göteborg.

Baracchini, Clara & Brogi, Andrea & Callieri, Marco & Capitani, Lucia & Cignoni, Paolo & Fasano, Andrea & Montani, Claudio & Nenci, C. & Novello, R. P. & Pingi, Paolo & Scopigno, Roberto 2004. Digital reconstruction of the Arrigo VII funerary complex. *VAST 2004: The 5th International Symposium on Virtual Reality, Archaeology and Intelligent Cultural Heritage*. Eurographics Publications. Aire-la-Ville. S. 145–154.

Borgehammar, Stephan 2012. Symboler i Dalby. *Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster och gård*. (Red.) Stephan Borgehammar & Jes Wienberg. Centrum för Danmarksstudier 28. Göteborg/ Stockholm. s. 55–87.

Borgehammar, Stephan & Wienberg, Jes (red.) 2012. *Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster och gård*. Centrum för Danmarksstudier 28. Göteborg/ Stockholm.

Cinthio, Erik 1992. Dalby kyrkas stiftare och donatorer. En spekulativ bildtolkning. *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*. (Red.) Marian Ullén. Stockholm. S. 1–10.

Dahlberg, Markus 1998. *Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid*. Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 28. Skara.

Forte, Maurizio & Dell'Unto, Nicolo & Di Giuseppeantonio Di Franco, Paola & Galeazzi, Fabrizio & Liuzza, Claudia & Pescarin, Sofia 2010. The virtual museum of the Western Han Dynasty: 3D documentation and interpretation. *Space, Time, Place, Third International Conference on Remote Sensing in Archaeology, 17th–21st August 2009*. (Eds.) Stefano Campana & Maurizio Forte & Claudia Liuzza. Bar International Series S2118. Oxford. S. 195–199.

- Fåhræus, Fredrik 1974. *Dopfuntarna, deras tillbehör och placering på Gotland under medeltiden. En inventering*. Stockholm.
- Haastруп, Ulla 1995. Bemaleda romanske døbefonte i det middelalderlige Danmark. *Hikuin* 22. S. 7–26.
- Haastруп, Ulla 2003. Var al romansk stensulptur i Danmark oprindelig bemalet? »Materialets egen skønhed» kontra dansk middelalderlig stenbemaling. *Romanske stenarbejder* 5. S. 101–140.
- Hansen, Birgit Als 1995. Arkæologiske spor efter døbefontenes placering i kirkerummet gennem middelalderen. *Hikuin* 22. S. 27–40.
- Holmberg, Rikard 1990. *Kyrkobyggnad, kult och samhälle. Landskyrkan i Lunds forna ärkestift genom tiderna*. Lund Studies in Medieval Archaeology 8. Stockholm.
- Liepe, Lena 2012. Dalby kyrkas dopfunt. *Locus Ce-lebris. Dalby kyrka, kloster och gård*. (Red.) Stephan Borgehammar & Jes Wienberg. Centrum för Danmarksstudier 28. Göteborg/ Stockholm. S. 437–446.
- Lindblom, Andreas 1908. En gammalromansk torn typ från Östergötland. *Fornvännen* 1908. S. 178–200.
- Lundberg, Erik 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, 1000–1400*. Stockholm.
- Mackeprang, Mouritz 1941. *Danmarks middelalderlige Døbefonte*. København.
- Nilsson, Ing-Marie 2012. Trons visualisering. Dalby kyrkas västparti under äldre medeltid. *Locus Ce-lebris. Dalby kyrka, kloster och gård*. (Red.) Stephan Borgehammar & Jes Wienberg. Centrum för Danmarksstudier 28. Göteborg/ Stockholm. S. 217–236.
- Olsen, Olaf 1967. Rumindretningen i romanske landsbykirker. *Kirkehistoriske Samlinger* 1967. S. 235–257.
- Roosval, Johnny 1916. Byzantios eller en gotländsk stenmästare på 1100-talet. *Fornvännen* 1916. S. 220–237.
- Roosval, Johnny 1918. *Die Steinmeister Gottlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters, ihrer Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen*. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien 11. Stockholm.
- Rydbeck, Monica 1936. *Skånes stenmästare före 1200*. Arkiv för dekorativ konst 1. Lund.
- Rydén, Thomas 1995. *Domkyrkan i Lund*. Malmö.
- Sjöborg, Nils Henrik 1830. *Samlingar för Nordens fornälskare*, III. Stockholm.
- Solhaug, Mona Bramer 2000. *Middelalderens døpefonter i Norge*, 1. Acta humaniora 89. Oslo.
- Tynell, Lars 1913–1921. *Skånes medeltida dopfuntar*, 1–4. Stockholm.
- Yastikli, Naci 2007. Documentation of cultural heritage using digital photogrammetry and laser scanning. *Journal of Cultural Heritage* 8. S. 423–427.

En antropomorf träfigur från yngre bronsålder vid Lindängelund i Malmö

Anne Carlie

Fil. dr, docent, Riksantikvarieämbetet UV Syd, Lund

Inledning

I samband med undersökningen av ett brunnnsområde med rituella nedläggelser från bronsålder och förromersk järnålder vid Lindängelund 2 i södra Malmö 1997, påträffades ett ovanligt träföremål i en av brunnarna. I den arkeologiska rapporten diskuterade författarna föremålets möjliga funktion; huruvida detta var ett religiöst föremål i form av en träfigur eller ett vanligt arbetsredskap. Man nådde dock inte till någon slutlig tolkning av föremålet, utan ansåg bara att detta sannolikt nedlagts i ett rituellt syfte (Högberg & Lindhé 2009:12f).

I föreliggande artikel presenteras ett förslag till tolkning av träföremålet från Lindängelund, där jag argumenterar för att detta utgör en s.k. antropomorf träfigur. Tidigare sammanställningar av träfigurer visar att denna typ av föremål är ovanliga i södra Skandinavien och att figuren från Lindängelund är den första kända av sitt slag i Sverige. Däremot är typen tidigare känd från Danmark och Tyskland (Capelle 1995; Sanden v d & Capelle 2000:12ff). Syftet med artikeln är mot denna bakgrund att ge en närmare presentation av träfiguren och den arkeologiska kontext föremålet påträffades i. Vidare är syftet att sätta in figuren in i ett jämförande perspektiv och diskutera denna i förhållande till tidigare kända fyndplatser i mellersta och nordvästra Europa.

Presentation av brunnnsområdet

Platsen Lindängelund 2, belägen i Fosie socken, undersöktes 1997 av Malmö Kulturmiljö, inför Malmö stads planer att anlägga ett park- och rekreationsområde. Sett i förhållande till det historiska landskapet låg platsen ungefär mitt emellan Bunkeflo och Fosie byar. Själva brunnnsområdet var beläget cirka 25 meter över havet i låglänt terräng svagt sluttande mot norr (Högberg & Lindhé 2009). Landskapsmässigt tillhör området det s.k. kustnära inlandet, vilket motsvarar zon II enligt Malmö kulturmiljös topografiska landskapsindelning (zon II sträcker sig från Nafentorp i väster till Risebergabäcken i öster). Under bronsåldern, då brunnnsområdet var i bruk, var avståndet till Öresundskusten cirka sex kilometer (fig. 1).

Vid undersökningen banade man av en cirka 1600 m² stor yta inom exploateringsområdet. Av denna areal undersöktes ungefär 760 m². Den undersökta ytan var avlång till formen, cirka 50 meter lång och 15 meter bred. Hela ytan täcktes av ett 1 och 1,5 meter tjockt torvigt lager. Efter att torvlagret tagits bort med maskin framträdde ett sextiototal mörka färgningar i den ljusa alven. Av dessa utgjorde omkring trettio stycken brunnar. Brunnarna var i allmänhet ganska små, mellan 1,2–2,0 meter i diameter och 0,44–1,3 meter djupa i förhållande till den schaktade ytan (Högberg & Lindhé 2009).

Figur 1. Malmöområdet med offerplatserna vid Lindängelund 1, 2 och 4 Öst respektive 4 Väst markerade.
Karta: Staffan Hyll.

Fyndmaterialet från brunnssområdet är förhållandevis litet. Den största fyndmängden utgörs av obrända djurben med en samlad vikt om ca 15,5 kilo. Bland övriga fynd finns förutom träfiguren, en del slagen flinta och lite keramik. De formella redskapen är dock fåtaliga och består av en flathuggen skära samt enstaka skivskrapor och slipade fragment troligen från flintyxor (Högberg & Lindhé 2009).

Resultat från ett forskningsprojekt

Mellan åren 2008–2010 genomförde Riksantikvarieämbetet UV Syd arkeologiska slutundersökningar vid Lindängelund 1 och 4, som ligger i det nära grannskapet till det aktuella brunnssområdet. Vid dessa undersökningar påträffades ytterligare tre miljöer med brunnar och våtmarkslager, liknade det vid Lindängelund 2. Även på dessa platser fanns tydliga spår efter offerritualer i form av deponerade djurben, men även keramik, mal- och krosstenar samt skörbränd sten (Strömberg m.fl. manus; Carlie & Lagergren manus).

För att möjliggöra jämförelser mellan plat-

serna, framstod det som angeläget att utföra en förnyad bearbetning av materialet från Lindängelund 2. Mot denna bakgrund startades forskningsprojektet *Lindängelund – ett brunnssområde med spår efter fornskandinsvick kult*.

Då inga tvärvetenskapliga analyser hade utförts på materialet från Lindängelund 2 som tidfäste platsens användningstid, var det initialt främst djurbenen som framstod som intressanta att jämföra. En förutsättning för jämförelsen var dock att benen först bestämdes osteologiskt och daterades samtidigt som materialets rituella karaktär diskuterades och tolkades. I detta sammanhang var det förstås även angeläget att ta upp det möjliga fyndet av en antropomorf träfigur till en förnyad och jämförande diskussion (jfr ovan).

Tack vare ett generöst bidrag från Ebbe Kochs stiftelse var det möjligt att under 2010–2011 genomföra de önskade analyserna (Carlie 2013, Cardell 2013). Resultaten visar att brunnssområdet vid Lindängelund 2 har utnyttjats under mycket lång tid, från äldre bronsålder och fram i vikingatid (ca 1400 f. Kr. till 1000 e. Kr.). Det var sannolikt

tillgången till vatten som först väckte människornas intresse. Med tiden kom den vattenrika miljön även att användas som kultplats, där rituellt hantering och deponering av djurben utgjorde centrala delar i de religiösa ceremonierna med blot och festande. De fyra ^{14}C -dateringar på ben som föreligger från platsen, visar att ritualer ägde rum under äldre bronsålder period II–III (ca 1400–1200 f. Kr.), under yngre bronsålder period V (ca 800–700 f. Kr.) samt under äldre förromersk järnålder period 1 (ca 500–400 f. Kr.).

Om rituella nedläggelser även utfördes under andra tidsskeden vet vi inte. Förmodligen skulle fler ^{14}C -dateringar nyansera den aktuella bilden. Å andra sidan visar den osteologiska analysen på en kraftig dominans av nötkreatur i förhållande till får/get, svin och häst; en bild som vi även känner från andra offerplatser från bronsålder i Malmöområdet, t.ex. Hindby offerkärr (Berggren 2007:93; Nilsson 2007). Så även om yngre nedläggelser från t.ex. vikingatid inte kan uteslutas, förefaller det mest troligt att huvudparten av djurbenen deponerades under bronsålder och äldre förromersk järnålder (Carlie 2013).

Beskrivning av träfiguren

Träfiguren (MHM 9098:1) från Lindängelund 2 är tillverkad av en naturformad grenklyka av obestämt trädslag, där grenen eller stammen representerar kroppen och de två grenarna i klykan utgör benen. Figuren är inte komplett, utan överdelen av kroppen är avbruten ett stycke ovanför klykan (fig. 2). Den bevarade längden uppgår till cirka 90 centimeter. De båda benen är ungefär 5 centimeter i diameter och 60 centimeter långa. Detta innebär att benen utgör ungefär två tredjedelar av figurens bevarade längd. Stammen ovanför klykan är cirka 20 centimeter

lång och omkring 12 centimeter i diameter. Strax ovanför klykan finns en cirka 5 centimeter hög utbuktning, som utifrån placeringen sannolikt markerar figurens manliga kön.

Figuren påträffades i den norra nedgrävningen (A713) till ett vattenhål, belägen centralt inom brunnsområdet. Figuren låg på botten av vattentäkten, cirka 0,6 meter ned i förhållande till den norra nedgrävningskan-

Figur 2. Den antropomorfa träfiguren från A713 efter konserveringen. Då figuren hittades bestod den av ett sammanhängande trästycke, cirka 90 centimeter långt. Senare – efter upptagningen och vid konserveringen – fragmenterades figuren i flera bitar (Högberg & Lindhé 2009; Philips 2007). Inför detta nytagna foto har delarna i figuren åter sammanfogats. Foto: Matilda Thulin, Malmö Museer.

Figur 3. Träfiguren liggande in situ i botten av brunn A713. Foto: Anna Onsten-Molander. Malmö Kulturmiljö.

ten. Av dokumentationen framgår att träfiguren låg i horisontellt läge, då benen stack ut i profilväggen. Figuren låg i den underliggande alven med en klack av fet mörkgrå lera ovanpå (fig. 3). Det är mot denna bakgrund och med hänsyn till figurens längd inte troligt att denna ursprungligen har stått upp i brunnen och sedan fallit omkull. I sådant fall hade figuren inte legat under brunnsfyllningen, utan i sedimenten tillhörande densamma. Mer troligt är istället att figuren lades på plats i botten av brunnen då denna grävdes, vilket talar för att nedläggelsen skedde samband med en invigningsceremoni.

I fyllningen från vattenhålet A713/725 tillvaratogs närmare 1,3 kilo obrända ben från nötkreatur, får, häst och svin. De flesta benen härrör från två vuxna individer av nötkreatur, medan övriga arter representeras av enstaka benslag eller fragment. En kota av nötkreatur från A713 har ^{14}C -daterats till yngre bronsålder period V (ca 800–700 f. Kr.). Eftersom fyllningen med djurbenen överlagrade träfiguren, betyder detta att figuren antingen är

från ungefär samma tid eller äldre än det daterade benet.

I den arkeologiska rapporten presenterar Högberg och Lindhé två tolkningsalternativ av träföremålet; att detta utgör en träfigur eller ett redskap i form av en trägaffel. De pekar å ena sidan på de likheter, vad gäller form och tillhugning, som föremålet uppvisar med andra fynd av träfigurer i södra Skandinavien, med hänvisning till Mirja Dietrich artikel om träfigurparet från Aukamper Moor vid Braak (2002) och Christian Fischers artikel *Træmændene* (2008). Inga av de föremål som Dietrich diskuterar har en liknande tillhuggen avsats ovanför klykan. De menar därför, med stöd av paralleller till andra fynd av träredskap från äldre järnålder, att föremålet möjligen utgör delar av en trägaffel. Sammantaget anser författarna, att det utifrån de paralleller de tagit det av, inte går att avgöra om träföremålet från Lindängelund 2 utgör en träfigur eller redskap. Däremot menar de att föremålet mycket väl skulle kunna ha nedlagts i samband med rituella handlingar.

Jag delar inte Högbergs och Lindhés försiktiga tolkning, utan anser att föremålet utgör en s.k. antropomorf träfigur av typen grenklykeidol (ty. *Astgabelidole*) (Capelle 1995; Sanden v d & Capelle 2002). Denna typ av idoler karakteriseras, som namnet antyder, av att de är tillverkade av naturformade grenar/små stammar med formen av en klyka. Figurens form kan även beskrivas som ett uppochned vänt Y, där de två grenarna i klykan utgör figurens ben, medan stammen ovanför representerar kropp och ibland även hals och huvud. Det finns även exempel där figurer har försetts med sekundärt fastsatta armar. Vidare har figurens kön ibland markerats med könsindikerande attribut. För manliga figurer handlar det som regel om att de har försetts med en fallos. Hos kvinnliga figurer är attributen ofta mer varierade och kan markeras av t.ex. svängda höfter, en symbolisk skåra/vulva eller bröst. På figuren från Lindängelund finns en markerad utbuktning strax ovanför botten av grenklykan. Som Högberg och Lindhé mycket riktigt noterar, finns det i dagsläget inga kända paralleller till Lindängelundsfiguren vad gäller könets utformning. Det är istället de övriga detaljerna hos föremålet, valet av material, dess form och storlek, liksom tillhuggningen vid fötterna som talar för att föremålet utgör en s.k. grenklykeidol. Den annorlunda utformningen av det manliga könet sett i jämförelse med andra fynd skulle kunna förklaras utifrån konstnärens egna preferanser, och bör vid tolkningen av fyndet därför tillskrivas en underordnad betydelse.

Antropomorfa träfigurer av grenklyketyp i Mellan- och Nordeuropa

Förhistoriska fynd av antropomorfa träfigurer från mellersta och norra Europa har under 1990- och början av 2000-talet behandlats av

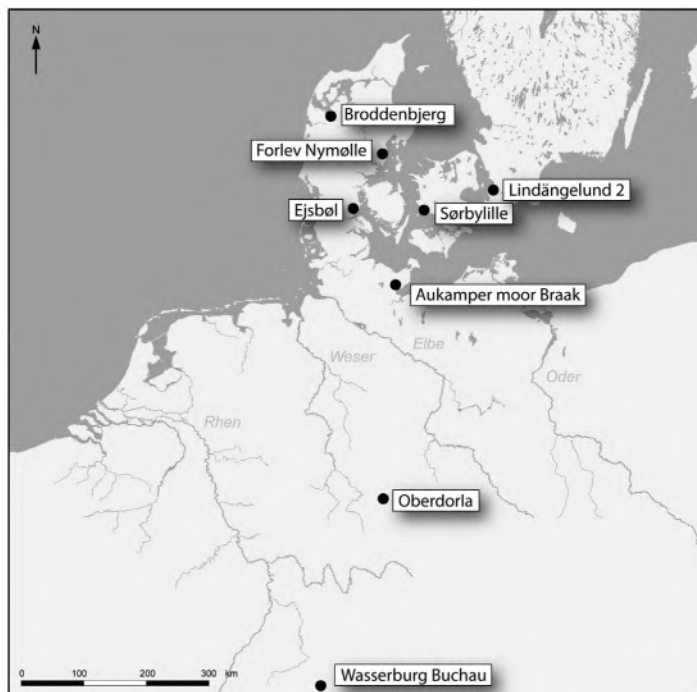
Torsten Capelle och Wijnand van der Sanden. I skriften *Anthropomorphe holzidole* (1995) ger Capelle en översiktlig sammanställning över de då kända fynden av träfigurer från stenålder och fram i vikingatid i mellersta och norra Europa. Några år senare, i samband med utställningen *Mosen Guder/Immortal Images* på Silkeborg Museums utarbetades en större publikation i samma ämne, i syfte att göra de unika gudafigurerna från norra och nordvästra Europa kända för en bredare publik (Sanden v d & Capelle 2001).

Tidigare sammanställningar ger vid handen att antropomorfa träfigurer kan gestalta sig på olika sätt, från enkla figurer av naturformade grenar till mer naturalistiskt formade människofigurer med tydliga ansiktsdrag. Hos vissa figurer är könet starkt markerat. Detta i kombination med att träfigurerna ofta påträffats i samband med offerfynd av olika slag, gör att forskarna tolkat dessa som gudafigurer med koppling till fruktbarskult (Sanden v d & Capelle 2001).

Fyndet från Lindängelund tillhör gruppen av enklare figurer framställda av ett naturformat trästycke i form av en grenklyka. Denna typ av figurer (ty. *Astgabelidole*) är tidigare kända från olika fyndplatser i Tyskland och Danmark. Capelle och van der Sanden tar i sina sammanställningar upp sju lokaler med fynd av s.k. grenklykeidoler (Capelle 1995; Sanden v d & Capelle 2001) (fig. 4, tabell 1). Det idag äldsta kända fyndet är från Sørbylille på sydvästra Själland och dateras utifrån keramikfynd till tidigneolitikum (Sanden v.d. & Capelle 2002:46, fig. 47). Som framgår av sammanställningen i tabell 1 tillhör de flesta daterade figurerna yngre bronsålder, förromersk järnålder och romersk järnålder.

Träfigurer av grenklyketyp med datering till bronsålder är tidigare kända från en fyndplats i norra Europa – *Wasserburg Buchau* i Württemberg, Tyskland. Det rör sig om en

Figur 4. Utbredningen av antropomorfa träfigurer av grenklyketyp i mellersta och nordvästra Europa. Efter Capelle 1995 och Sanden v d & Capelle 2001:10, fig. 3. Karta: Staffan Hyll.

eller möjligen två manliga figurer från sen bronsålder (se fig. 4, tabell 1).

I början av äldre järnålder ökar antalet kända lokaler. Av de fyra fyndplatser som kan knytas till förromersk och/eller romersk järnålder ligger tre stycken – representerade av *Broddenbjerg*, *Forlev Nymølle* och *Aukamper moor* vid Braak – samlade på den jylländska halvön samt vid foten av densamma i Schleswig-Holstein (se fig. 4).

De två gudafiguren av manligt respektive kvinnligt kön från Aukamper Moor hör till några av de mest omskrivna figurerna i litteraturen (Schwabedissen 1949:64; Capelle 1995:10ff, fig. 7–8, Taf. 1–2; Sanden v d & Capelle 2001:15; Dietrich 2002). Figurerna fördes tidigare till yngre bronsålder (Capelle 1995:10ff). Nya ^{14}C -dateringar av träfigurerna, som presenteras i boken *Mosens Guder/Immortal Images* (2001), visar dock tydligt deras kronologiska hemmahörighet i äldre förromersk järnålder. Jag har i samband

med denna artikel gjort egna kalibreringar av dateringarna, som visas i tabell 1 (Capelle hänvisar till K.W. Struve 1979:144).

Den fjärde fyndplatsen – Oberdorla – ligger längre åt söder i Thüringen i centrala östra Tyskland (se fig. 4). Utgrävaren Günter Behm-Blanke nämner inte hur många av träidolerna från Oberdorla som tillhör typen *Astgabelidole*. En egen sammanräkning, baserat på uppgifter i katalogdelens fyndlistor, visar att antalet träidoler av grenklyketyp uppgår till nio stycken. Av dessa dateras två till förromersk järnålder, tre till äldre romersk järnålder samt fyra stycken till mellersta delen av romersk järnålder (Behm-Blanke 2002).

Med övergången till yngre järnålder minskar antalet fyndplatser med grenklykeidoler. Bara ett enda fynd, från *Ejsbøl* på Jylland, kan med sin datering till yngre romersk järnålder/ folkvandringstid knytas till perioden (Ørsnes 1988:109f, Taf. 215:1).

Tabell 1. Översikt över fyndplatser för antropomorfa träfigurer av grenklyketyper i mellersta och norra Europa. Se även spridningsbilden i figur 4. För kalibrering av ¹⁴C-värden har använts Oxcal v3.10 Bronk Ramsey 2005.

Fyndplats	Träfigur av grenklyketyper	Datering	Referens
Sørbylille II, Själland Danmark	2 könsneutrala figurer utan armar och huvud. Höjd: 187 respektive 182 cm	fynd (keramik): yngre stenålder (TN)	Sanden v d & Capelle 2001, fig. 47
Lindängelund 2, Malmö, Skåne, Sverige	1 mansfigur, ovandel av stammen avbruten, tillhuggen vid fötterna. Bevarad höjd ca 90 cm	¹⁴ C (djurben): 2588+/- 38 BP; cal 1 sigma: 810–760 BC (64.1%) 680–670 BC (4.1%) yngre bronsålder p V	Högberg & Lindhé 2009
»Wasserburg» Buchau, Württemberg, Tyskland	1 mansfigur med hål för armar och huvud utan ansiktsdrag. Höjd: 123 cm	sen yngre bronsålder	Kimmig 1992 Capelle 1995
»Wasserburg» Buchau, Württemberg, Tyskland	1 fragmentarisk figur med huvud. Bevarad höjd 35 cm	sen yngre bronsålder	Kimmig 1992 Capelle 1995
Aukamper Moor, Braak, Schlesvig-Holstein, Tyskland	1 mansfigur med hål för armar och med huvud med markerade ansiktsdrag. Höjd: 275 cm	¹⁴ C (träfigur) 2273+/-29 BP; Cal 1 sigma 400–350 (45.7%) 280–200 BC (22.5%) äldre förromersk järnålder	Schwabedissen 1949 Capelle 1995 Sanden v d & Capelle 2001
Aukamper Moor, Braak, Schlesvig-Holstein, Tyskland	1 kvinnofigur med hål för armar och med huvud med markerade ansiktsdrag. Höjd: under 275 cm	¹⁴ C (träfigur) 2313+/-28 BP; Cal 1 sigma 360–340 BC (7.7%) 320–200 BC (60.5%) äldre förromersk järnålder	Schwabedissen 1949 Capelle 1995 Sanden v d & Capelle 2001
Broddenbjergs mose, Jylland, Danmark	1 mansfigur utan armar och med huvud försett med plastiska ansiktsdrag. Höjd: 88 cm	fynd (keramik) förromersk järnålder	Glob 1965 Capelle 1995
Forlev Nymølle, Skanderborg amt, Jylland, Danmark (Koncentration I)	1 kvinnofigur utan armar och huvud. Bearbetningsspår på höften. Höjd: 274 cm	fynd (keramik): yngre förromersk järnålder p II. 1a och II.2a	Becker 1972 Capelle 1995 Lund 2002
Oberdorla, Thüringen, Tyskland Heiligtum La 1 G.	1 könsneutral figur utan armar och med huvud med stiliserat ansikte. Hassel. Höjd: 112 cm	förromersk järnålder	Behm-Blanke 2002:58, Tafel 43, fig. 4
Oberdorla, Thüringen, Tyskland Heiligtum La d	1 könsneutral figur utan armar och huvud, Övre delen av stammen avbruten och ena benet avbrutet till hälften. Hassel. Bevarad höjd; 76 cm	förromersk järnålder	Behm-Blanke 2002:60, Tafel 44, fig. 3

Tab forts

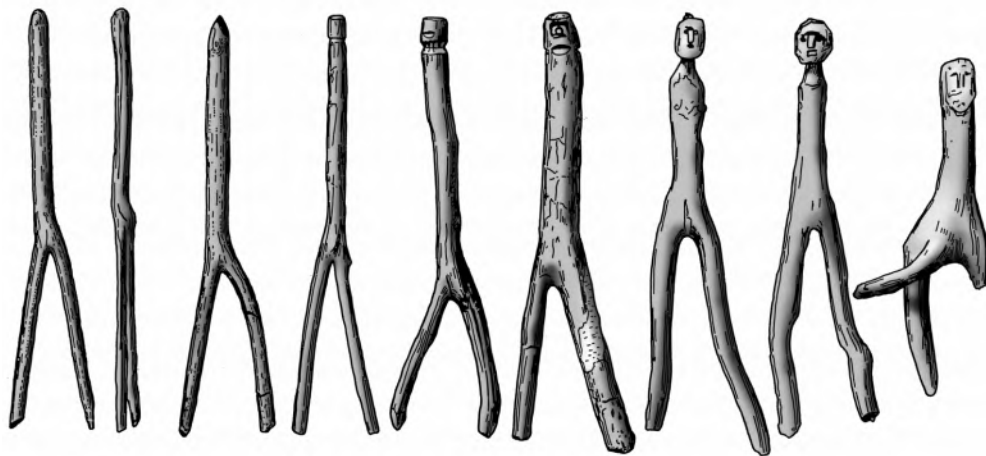
Tabell 1. fortsättning.

Fyndplats	Träfigur av grenklyketyp	Datering	Referens
Oberdorla, Thüringen, Tyskland Heiligtum FR5	1 könsneutral figur, utan armar och med huvud försedd med en rundoval mun. Inga ögon och näsa. Höjd: 101,5 cm	äldre romersk järnålder	Behm-Blanke 2002:98, Tafel 51, fig. 6
Oberdorla, Thüringen, Tyskland Heiligtum PI 3	1 kvinnofigur utan armar och med huvud utan ansiktsdrag. Höjd: 129 cm	äldre romersk järnålder	Behm-Blanke 2002:111, Tafel 57, fig. 6, 5
Oberdorla, Thüringen, Tyskland Heiligtum PI 6	1 könsneutral figur utan armar och med huvud Höjd: ca 100 cm	äldre romersk järnålder	Behm-Blanke 2002:113
Oberdorla, Thüringen, Tyskland Heiligtum PII 6	1 könsneutral figur utan armar med tillspetsat huvudparti. Höjd: ca 95 cm	mellersta romersk järnålder	Behm-Blanke 2002:129
Oberdorla, Thüringen, Tyskland Heiligtum PIII 5	1 könsneutral figur utan armar med avrundat huvudparti. Höjd: 130 cm	mellersta romersk järnålder	Behm-Blanke 2002:147
Oberdorla, Thüringen, Tyskland Heiligtum PIV 4	1 könsneutral figur utan armar med huvud försett med rundoval mun. Inga ögon eller näsa. Höjd: 138 cm	mellersta romersk järnålder	Behm-Blanke 2002:175, Tafel 94, fig. 5
Oberdorla, Thüringen, Tyskland Heiligtum MR 6	1 könsneutral figur utan armar, tillspetsat huvudparti Tillhuggen vid fötterna, Poppel. Höjd: 82,5 cm.	mellersta romersk järnålder	Behm-Blanke 2002:187, Tafel 103, fig. 8
Ejsbøl Jylland, Danmark	1 könsneutral figur utan armar och huvud och andra bearbetningspå. Höjd: ca 4 m	yngre romersk järnålder/ folkvandringstid	Ørsnes 1988:109, Tafel 215:1 Capelle 1995

Typologisk indelning av grenklykeidoler

I sin monografi över undersökningarna vid Oberdorla delar Günter Behm-Blanke in de mellan- och nordeuropeiska träidolerna i fem typer, av vilken typ III utgörs av s.k. grenklykeidoler (ty. *Astgabelidole*). Han delar i sin tur in grenklykeidolerna i fyra undertyper (Typ IIIA–D) (Behm-Blanke 2003:89ff). Gemensamt för dessa är att de är tillverkade av naturvuxna grenklykor, där de två grenarna i klykan markerar benen, medan stammen ovanför utgör kroppen (fig. 5).

- Typ IIIA består av en armlös idol utan huvud och ansikte.
- Typ IIIB består likadeles av en armlös idol dock försedd med ett huvud med plastiska ansiktsdrag.
- Typ IIIC är också en armlös idol försedd med huvud. Typen finns både med och utan ansikte med stiliserade drag.
- Typ IIID består av en idol med avtagbara armar samt försedd med hals och huvud med eller utan ansiktsdrag (Behm-Blanke 2003:91f).

Figur 5. Behm-Blankes typologiska indelning av träidoler av typ III. Av de nio figurerna på bilden är figuren längst till höger från Broddenbjerg i Danmark; de två följande figurerna från Aukamper Moor i nordvästra Tyskland, medan övriga figurer är från Oberdorla i centrala östra Tyskland. Av bilden framgår inte figurernas olika storlekar. Efter Behm-Blanke 2003:91, abb, 36).

Den enklaste av de fyra undertyperna representeras av typ IIIA, som består av en naturformad grenklyka utan armar, huvud och ansikte. Som exempel på denna typ nämner Behm-Blanke den närmare fyra meter höga träfiguren från Forlev Nymølle på östra Jylland (Lund 2002). Typen förekommer dock även bland figurerna från Oberdorla.

Gemensamt för typ IIIA, B och C är att dessa saknar armar. Bara hos typ IIID, representerad av de två stora träfigurerna från Aukamper Moor och mansfiguren från Wasserburg Buchau (Capelle 1995:10ff), finns belägg för att grenklykeidoler ibland haft armar, markerade i form av små tapphål.

Gemensamt för typerna IIIB, C och D är att basen på stammen utformats som ett huvud ibland försett med en ringformad fördjupning som markerar halsen (eller eventuellt en halsring). I de fall huvudet har enskilda ansiktsdrag är dessa ofta starkt stiliserade, antingen i form av en ensam mun eller i kombination med näsa och ögon/ögonbryn (jfr typ IIIC–D). De flesta av träidolerna

från Oberdorla tillhör typ IIIC, med eller utan stiliserat ansikte.

Bara i ett fall känner man till en träfigur av grenklyketyp där huvudet försetts med ett ansikte med naturalistiska eller plastiska ansiktsdrag (typ IIIB). Det handlar om den manliga träfiguren från Broddenbjergs mose vid Viborg på norra Jylland, vars skäggförsedda och brista ansikte har närmast mänskliga drag (Glob 1965:157, 160f).

Avslutande diskussion

Träfiguren från Lindängelund har inte daterats. Däremot har djurben från samma brunn/vattenhål ¹⁴C-daterats till yngre bronsålder period V. Det daterade benet tillvaratogs från jordlager som hamnade i den gamla vattentäkten efter att denna tagits ur bruk. Eftersom figuren hittades i botten av vattenhålet, kan denna således vara något äldre än djurbenet.

Av den tidigare sammanställningen framgår att de flesta kända träfigurer av grenklyketyp tillhör äldre järnålder, medan figurer

från bronsålder är relativt ovanliga. Med de nya ^{14}C -resultaten från Lindängelund utökas inte bara antalet fynd av grenklykeidoler från bronsålder med ytterligare en lokal, utan Lindängelundsfiguren utgör även ett av de nu äldsta kända fynden från Mellan- och Nordeuropa. Grenklykeidolen från Lindängelund är dessutom det första kända fyndet i Sverige, och kompletterar således den tidigare spridningsbilden (se fig. 4).

De element Günter Behm-Blanke använder sig av i sin typologiska indelning av grenklykeidolerna är samtliga relaterade till träfigurernas huvud och överkropp. Eftersom dessa delar saknas hos Lindängelundsfiguren, går det inte att säga vilken av de fyra typerna denna tillhör.

Som framgår av genomgången ovan tycks den typologiska indelningen emellertid inte ha någon kronologisk relevans, utan såväl olika typer av figurer som figurer med olika storlekar förefaller ha existerat parallellt under olika perioder. Således visar sammanställningen att grenklykeidolerna varierar i storlek, från små figurer på omkring en meter i höjd eller strax däröver, och upp till mycket stora figurer tillverkade av uppmot två till fyra meter höga stamklykor.

Figuren från Lindängelund tillhör utan tvekan gruppen av mindre träfigurer, även om vi inte känner till dess fulla höjd. En jämförelse med övriga små figurer ger vid handen att kropp och huvud tillsammans ofta har ungefär samma längd eller eventuellt är något kortare i förhållande till benen. Om figuren från Lindängelund haft liknande proportioner, innebär detta att den ursprungligen bör ha varit cirka 110 eller 120 centimeter hög.

De flesta träfigurer av grenklyketyp saknar könsindikerande attribut. Av de arton figurer – inklusive Lindängelundsfyndet – som tas upp i denna sammanställning, förekommer könsmarkörer bara på sju stycken. Det rör sig om fyra manliga och tre kvinnliga

figurer. Till de kvinnliga figurerna hör fyndet från Forlev Nymølle, den ena figuren från Aukamper Moor samt en figur från Oberdorra. De manliga figurerna representeras av fynden från Aukamper Moor, Buchau och Broddenbjerg. Till den lilla gruppen av manliga figurer kan nu även föras det nya fyndet från Lindängelund. Den annorlunda utformningen av det manliga könet på denna figur, i form av en markerad utbuktning istället för en erigerad lem, bidrar också till att nyansera bilden av denna typ av träfigurer.

Förekomsten av könsmarkörer i kombination med träfigurernas tydliga kontextuella koppling till platser för kultutövning, gör att många forskare har tolkat de antropomorfa träfigurerna som avbilder av fruktbarsgudar eller andra mytologiska gestalter. Denna tolkning gäller även för träfigurerna av grenklyketyp, trots att de mänskliga dragen hos dessa ofta är mer stiliserade eller mindre naturalistiska. Således har till exempel för gudaparet från Aukamper Moor, som utan tvekan har stått tillsammans på platsen, förslagits att dessa skulle kunna representera antingen urmänniskorna Ask och Embla eller tvillingparet Frej och Freja (Capelle 1995:13 med referenser). På liknande sätt har man för den kvinnliga träfiguren från Forlev Nymølle, föreslagit att denna skulle kunna vara en avbild av fruktbars- och moder jord gudinnan Nerthus, som enligt den romerske historieskrivaren Cornelius Tacitus dyrkades av olika germanska stammar under första århundradet efter Kristus (Capelle 1995:23 med referenser).

Oavsett om vi försöker sätta namn på de antropomorfa figurerna eller ej, menar jag att det viktigaste för att söka förstå vad dessa representerar och vilka funktioner de kan ha haft i det förflutna, är att vi samlar kunskap om de sammanhang figurerna har påträffats i. Det gäller här att ha en beredskap vad gäller strategier för dokumentation och tvärve-

tenskapliga analyser när nya fynd dyker upp på oväntade platser. Mycket hade således kunnat göras annorlunda när den unika figuren vid Lindängelund avtäcktes från jord i schaktet. Det handlar om alltifrån dokumentationen av figuren och dess placering i vattenhålet, till insamling och utförande av olika analyser. Till exempel hade en vedanatomisk bestämning i kombination med en eventuell dendrodatering och ^{14}C -datering varit önskvärt. Även paleoekologiska analyser av de jordprover som samlades in hade varit av stort värde. Som det nu är får vi vara tack-samma över att författarna till den arkeologiska rapporten hade det goda omdömet att visa ett foto av träfiguren på rapportens framsida. I annat fall hade figuren troligen fortfarande varit ett anonymt fynd i museets magasin.

Summary

In 1997, during the excavation of an area with wells, dating from the Bronze Age and Pre-roman Iron Age at Lindängelund 2 in southern Malmö, a rare wooden object was found in one of the wells. In the archaeological report, the authors raise questions as for the interpretation of the object; whether it was a wooden idol or some kind of tool.

In this article I argue that the object in question represents an anthropomorphic figure from a forked piece of branch (in German *Astgabelidol*). Astgabelidole are previously known from different sites in Denmark and Germany, like Forlev Nymølle in Jutland and Oberdorla in Thuringia.

In the article the new find from Lindängelund is described and discussed from a comparative perspective to other finds of Astgabelidole in central and northern Europe. The study show that the male figure from Lindängelund, is not only the first known of its kind from Sweden, but also one the earliest finds, dating from the Late Bronze Age.

Tack

Jag vill rikta ett varmt tack till antikvarie Chatarina Ödman vid Malmö museer för all hjälp med dokumentationsmaterial och bilder. Jag vill också tacka professor Torsten Capelle för synpunkter på träfiguren från Lindängelund och förslag på litteratur.

Referenser

- Behm-Blancke, G. 2003. *Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen. Die Kultstätte Oberdorla. Forschungen zum alteuropäischen Religions- und Kultwesen. Teil 1 Text und Fototafeln*. Mit Beiträgen von Helga Jacob, Herbert Ullrich und Hans Eberhardt. Thüringschen Landesamt für Archäologische Denkmalpflege durch Sigrd Dušek. Weimarer Monographien zur ur- und frühgeschichte, Band 38, 1. Stuttgart: Kommissionsverlag. Konrad Theiss Verlag.
- Behm-Blancke, Günter. 2002. *Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen. Die Kultstätte Oberdorla. Forschungen zum alteuropäischen Religions- und Kultwesen. Teil 2 Katalog der Heiligtümer und Funde*. Thüringschen Landesamt für Archäologische Denkmalpflege durch Sigrd Dušek. Weimarer Monographien zur ur- und frühgeschichte, Band 38, 2. Stuttgart: Kommissionsverlag. Konrad Theiss Verlag.
- Berggren, Å. 2007. *Till och från ett kärr. Den arkeologiska undersökningen av Hindbygården*. Malmöfynd nr 17. Malmö kulturmiljö.
- Capelle, T. 1995. *Anthropomorphe Holzidole in Mittel- und Nordeuropa*. Scripta Minora. Regiae societatis humaniorum litterarum lundensis. 1995–1996:1. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- Cardell, A. 2013. Bilaga 2. Spår efter slag och styckning i brunnar från bronsåldern. Osteologisk rapport. Lindängelund 2, Fosie socken, Malmö stad, Skåne län, MHM 9098. I Carlie, A. Ett brunnssområde från bronsålder med rituella nedläggelser i södra Malmö. Resultat från ett forskningsprojekt, Skåne, Fosie 162:25 (Lindängelund 2), Fosie socken, Malmö stad, MHM 9098. *Riksantikvarieämbetet UV Rapport* 2013:9.
- Carlie, A. 2013. Ett brunnssområde från bronsålder med rituella nedläggelser i södra Malmö. Resultat från ett forskningsprojekt, Skåne, Fosie 162:25 (Lindängelund 2), Fosie socken, Malmö stad, MHM 9098. *Riksantikvarieämbetet UV Rapport* 2013:9.
- Carlie, A. & Lagergren, A. Manus. Lockarp 44:1 m. fl. (Lindängelund 1). Belyggelse och offerplats från

- yngre stenålder, järnålder samt vikingatid/tidig medeltid, Skåne, Malmö kommun, Bunkeflo socken, RAÄ Bunkeflo 77:1, 78:1, 150, 151, 152 och 153. Arkeologisk undersökning 2010, Dnr 423-0781-2010, Del 1. Huvudtext. Riksantikvarieämbetet UV Rapport 2013:93.
- Dietrich, M. 2002. Das Holzfigurenpaar und der "Brandplatz" aus dem Aukamper Moor bei Braak, Kreis Ostholstein. *Offa. Band 57*, 2000: 145–230.
- Feddersen, A. 1881. To Mosefund. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 369–389.
- Fischer, C. 2008. Træmændene. *Skalk*, nr 6, December 2008:25–29.
- Glob, P.V. 1965. *Mosefolket. Jernalderens mennesker bevarer i 2000 år*: København: Gyldendals forlag.
- Högberg, A. & Lindhé, E. 2009. Arkeologisk slutundersökning 1997. Lindängelund 2. Inför planerat park- och rekreationsområde. Fosie socken i Malmö stad, Skåne län. Malmö Museer Arkeologienheten Rapport 2009:003.
- Lund, J. 2002. Forlev Nymølle. En offerplads fra yngre førromersk jernalder. *Kuml 2002. Årbog for Jysk arkeologisk selskab*, s. 143–195.
- Nilsson, L. 2007. Bilaga 4. Osteologisk rapport. Hindbygården MHM 7183. I: Berggren, Å. *Till och från ett kärr: Den arkeologiska undersökningen av Hindbygården*. Malmöfynd nr 17. Malmö kulturmiljö.
- Philips, E. 2004. Konserveringsrapport: Diverse träföremål från Malmö kulturmiljö. Studio västsvensk konservering. Dnr NOK 00220-2004.
- Sanden, W. v d & Capelle, T. 2001. *Mosens guder: Antropomorfe træfigurer fra Nord- og Nordvesteuropas fortid*. Silkeborg.
- Schwabedissen, H. 1949. Die Bedeutung der Moorarchäologie für die Urgeschichtsforschung. *Offa Band 8*, s. 46–74.
- Strömberg, B., Carlén, A. & Lagergren, A. Manus. Lindängelund 4, Malmö kommun, Skåne län. Skåne, Lockarps sn, Lockarp 42:1, 43:1 och 24:1, fornlämnning 76, 129, 144, 146, 147 & 148, Bunkeflo sn, fornlämnning 50 & 92, Lockarps socken. Arkeologisk undersökning 2008–2009. Dnr 423-487-2007. *Riksantikvarieämbetet UV Rapport 2013:80*.
- Ørsnes, M. 1988. *Ejsbøl I – Våbenopferfunde des 4.–5. Jahrh. Nach Chr*: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.

Åter till Västra Vång

Korta reflektioner kring nya järnåldersfynd i Västra Vång, mellersta Blekinge, och deras potentiella framtid

Av Mikael Henriksson och Björn Nilsson

Antikvarie, Blekinge Museum resp. Univ.lektor, Södertörns högskola

Arkeologiska drivkrafter

Oavsett om man som arkeolog har sin hemvist på en högskola eller ett museum kan man ibland fråga sig vad det egentligen är som driver arkeologin. Ta helt korrekt ett smälän som Blekinge, och försök att svara på frågan. Nyfikenhet? Nya vetenskapliga synsätt och metoder? Enskilda personer? Kloka frågor? Slumpen? Exploateringar? En blandning av detta – och annat därtill – borde svaret kanske lyda. Men inte minst de två senare faktorerna och i synnerhet exploateringsbilden spelar en helt avgörande roll. Ibland har man tur och flera drivkrafter råkar sammanfalla. Nedan tecknas en sådan situation med syftet att ställa sig de kanske mer komplicerade frågorna: Hur tar man arkeologiska drivkrafter bäst tillvara? Hur kan de formaliseras, föras vidare? Vid sidan om dessa frågor presenteras en ny, preliminär, bild av den tidigare kända järnåldersplatsen i Västra Vång beläget i mellersta Blekinge. Platsen är fortfarande i vardande. Flertalet fynd är ännu inte konserverade, många prover har ännu inte lämnat laboratorierna. Trots detta är det författarnas åsikt att lite förhandsinformation i detta forum kan vara av intresse.

Järnåldern i Blekinge och järnåldern i Vång

De senaste årens fältarkeologi i Blekinge har skapat nya förutsättningar för forskningen kring regionens samhällsstruktur under järn-

åldern. I synnerhet ett projekt, i anslutning till Västra Vång i Hjortsberga socken har bidragit med ny kunskap och fyndmaterial med stor potential (fig. 1). I Ale nr 3 2005 presenterades en i byn nyfunnen maskbild av brons från äldre järnålder (se ex Henriksson 2005 resp. Görman & Henriksson 2006). Maskbilden framkom som ett detektorfynd i samband med undersökningar inför Karlskrona kommuns planerade vattenreningsprojekt vid Johannishusåsen i Ronneby kommun. Olika exploateringssteg i närområdet har i genererat spår som speglar en mångfald av aktiviteter med lång kontinuitet. Den kringliggande boplatsens omfattning och fyndmaterial har tidigt pekat i riktning mot en betydande etablering under skedet romersk järnålder och ända fram i vikingatid. Hypotetiskt har det därför funnits anledning att redan tidigare peka ut platsen som en centralplats av regional betydelse (Henriksson 2011 s. 5 ff).

Platsen är på intet sätt okänd, arkeologihistoriskt betraktat. Här, någonstans i närheten av Vångs by, påträffades en omfattande vikingatida silverskatt redan på 1860-talet. Detta stärker naturligtvis bilden av en plats av vikt och med lång kontinuitet. 2004 påträffades även fragmentariska fynd av tesserae (små bitar av glas) och glasbägare, vapen nedlagda i boplatsmiljö, samt ett omfattande spår av bronskantverk och järnhantering (Grandin, L. 2011). Men inte minst är det landskapsbilden i stort som länge fångat den arkeologiska blicken. Gravmiljöerna

Fig. 1. Västra Vångs by, Hjortsberga socken, i Medelstads härads inre byabygd. LMV Dnr 2013/00859.

som följer och kantar johannishusåsen ger Vång en närmast monumental inramning och skvallrar om en betydande järnåldersbosättning. De senaste tio årens uppdragsarkeologi i området talar inte heller emot (Henriksson 2011 s. 9 f).

Järnåldersbebyggelsen vid Västra Vång förefaller idag centrerad omkring det höjdparti där maskbilden påträffades 2004 (fig. 2). Runtom framstår bebyggelsen som komplex och med skiftande tidshorisonter. Här finns koncentrationer och belägg för flera olika gårdslägen, verkstadsytor mm. Den centrala Vångkullen hyser en plan och terrasserad topografi, som troligtvis inte fått sin form endast genom odling eller mer naturliga pro-

cesser. De senaste två årens undersökningar, och inte minst georadarkarteringar, ger vid handen, att den naturliga kullen kan vara mer förändrad, påbyggd och utjämnad än man i förstone kanske tror. På kullen finns även en sedan tidigare registrerad stensättning (RAÄ 189).

Nya grävningar

Den keltiska maskbilden har naturligtvis kittlat vår fantasi, och skapat arkeologiska förväntningar. Under åren som gått har tankar kring en efterundersökning av fyndplatsen återkommit gång på gång. Av olika anledningar realiserades detta först 2012, och

Fig. 2. Platäläget inom Vångboplatsens centrala del. Fotografi Blekinge museum.

då som ett publikt samarbetsprojekt mellan Blekinge museum och Södertörns högskola. En mindre seminariegrävning kunde då frilägga stenlagda strukturer som föreföll utgöra en del av en vällagd och förbryllande stengrund, eller stensättning på terränglägets krön. Fynden i sig var intressanta men inte helt oväntade: ett antal bronsbleck och smältor samt lite mer ordinära »boplatsfynd». För att få ett ytterligare grepp om stensättningen och en eventuell förekomst av kulturlager genomfördes på hösten 2012 georadararteringen (Winroth, in prep.). Georadarundersökningarna visade på möjliga uppbyggda terasser och röjda ytor. »Stensättningen» som vårens undersökningar tangerade verkade ingå i ett komplext system av stengrunder, eller stensträngar.

För att få grepp om dessa lämningar behövde större ytor rensas fram. Detta gjordes

våren 2013, genom ytterligare en publik seminariegrävning. Fortfarande kan ingreppet beskrivas som matjordsarkeologiskt. Dessa ytliga undersökningar gav utdelning (fig. 3). Resultaten överträffar hittills alla förväntningar, och – som vi skall se – manar platsens komplexitet till såväl metodisk som antikvarisk eftertanke.

Som nämndes ovan är merparten av fyndmaterialet från 2013 i skrivande stund inte färdigkonserverat. Analysen av artefakterna är knappt påbörjad. En kortare presentation är trots allt angelägen, för att få en representativ bild av det samlade fyndmaterialets dignitet och själva fyndplatsens potential. Årets grävning genererade två nya maskbilder, vilka är närmast identiska med den från 2004 samt en som är snarlik till formen men med ett annat konstnärligt uttryck (fig. 4). Utöver maskbilderna kom två sannolika kittel-

Fig. 3. Delundersökt platåläge vid Västra Vång 2013. Inom den rensade ytan om ca 120 m² syns delar av vällagda stenpackningar. Fyndpositioner och detektorutslag har markerats med olikfärgade plastflukter. Fotografi Blekinge museum.

Fig. 4. Maskbild av kopparlegering fotograferad i samband med upphittandet. Objektet tolkas preliminärt som en på germanskt område framställd variant av maskbilden funnen 2004 och dess mer exakta paralleller påträffade 2013. Fotografi Blekinge museum.

Fig. 5. Huvud/byst av kopparlegering, omkring 8 cm högt med en vikt efter konservering om drygt 220 g. Objektet har preliminärt bedömts utgöra ett provinsialromerskt arbete från 200-talet e.Kr. Fotografi Max Jahrehorn.

Fig. 6. Huvud/byst av kopparlegering, omkring 5 cm högt med en vikt efter konservering om ca 150 g. Objektet har preliminärt bedömts utgöra ett lokalt/regionalt arbete från yngre romersk järnålder/folkvandringstid. Fotografi Max Jahrehorn.

huvuden av brons i dagen. Det ena är ett provinsialromerskt arbete och det andra av enklare slag och möjligen av mer regionalt ursprung (fig. 5 resp. 6). En större mängd bronsfragment som förmodas utgöra rester av kärl och/eller kittlar har påträffats, och bland dessa tillvaratogs även en hank samt två ändknoppar från en kittel. Därtill hittades ett par större ihåliga bronsringar, med okänd funktion. På platsen påträffades många fragment från troligen flera glasbägare, liksom enstaka, uppenbarligen vikingatida mynt. Slutligen framgrävdes ett knappt 30-tal guldgubbar (fig. 7), liksom fynd som belägger ädelmetallsmide.

För att inte gå diverse specialists arbeten och utlåtanden i förväg nöjer vi oss här med en så summarisk presentation. Även bilderna talar ett tydligt språk. Vångkullen måste härmed anses vara en mycket speciell plats och inte endast av lokalarkeologiskt intresse.

Fynden är naturligtvis mycket intressanta och kommer redan i nuläget att generera inblickar i en förhistoria som vi – törs man säga – länge väntat på i denna del av landet. Vid sidan om detta rymmer platsen andra arkeologiska möjligheter. Fyndplatsen är endast i begränsad omfattning omrörd av odling, vilket skiljer den från flertalet andra lokaler av samma karaktär. Georadarundersökningarna, och även några djupare schakt framtvingade av prepareringsarbete med några av de ömtåligare fynden, visar att platsen uppvisar en komplex stratigrafi (fig. 8). Med alla reservationer och förbehåll, verkar de flesta fynden vara nedlagda i ett tämligen sterilt och i övrigt fyndtomt sandigt, siltigt lager som överlagrar ett kraftigt kolhaltigt och tämligen mäktigt lager. Att vi här har att göra med speciella depositionsomständigheter verkar troligt. Fynden koncentrerar sig

Fig. 7. En av de 29 guldgubbar som tillvaratagits i Västra Vång 2013. Fotografi Blekinge museum.

Fig. 8. Sektion som speglar platålägets stratigrafi. Under matjorden finns ett siltigt, fyndbemängt lager som i sin tur överlagrar en sotig markhorisont. Fotografi Blekinge museum.

till ett mindre område som delvis sammanfaller med ett område som utifrån georadar-karteringen verkar kunna vara resterna av en större byggnad, ca 10x4 meter stor. I nuläget är det omöjligt att uttrycka sig säkrare än så, och man kan inte heller utesluta att fynden helt eller delvis härrör från gravar, eller andra lämningar.

Allt är inte guld

Det är svårt att inte bli hänförd. Aldrig har vi varit med om något liknande, att tillsammans med amatörarkeologer och studenter (första arkeologiska undersökningen) komma över en plats med den här typen av fynd. Aldrig kommer vi väl heller att vara med om det igen. Hänfödda blir vi i bemärkelsen att vissa fynds egen attraktionskraft är så stor att det arkeologiska resonerandet nästan kantrar. I förhållande till små bronsstatyetter, guldtenar och glasbägare förtonar gärna vardagsarkeologins inövade praktiker, systematik och utfrågning – när den kanske behövs som bäst. I efterhand måste det mest beskrivas som en vetenskaplig (?) berusning, som man sällan är med om. Därför, i skuggan av fyndfestivalen, är det extra viktigt att hålla den arkeologiska tanken nykter.

När yran lagt sig summerar vi en arkeologisk plats som förpliktigar: vetenskapligt, antikvariskt och publikt. Diskussioner om konserveringskostnader måste föras. Planer för att säkerställa platsen mot plundring måste förverkligas. Hur skall vi publicera det hela, och vad och när? När detta skrivs, har det mesta löst sig. Det står klart att Blekinge museums stora sommarutställning kommer att handla om blekingsk järnålder med vångfynden i centralposition. Om några veckor (läs mitten av november 2013) presenteras dessutom platsen offentligt, och ett semina-

rium med runt 70 gäster från akademi, museer, myndigheter och andra regionala och lokala intressenter skall diskutera Vång förr och i framtid.

Vad skall hända härnäst? Vilka arkeologiska krafter kommer att göra sig gällande och hur skall saken bäst styras? Författarna har sin syn på saken, eller åtminstone en utgångspunkt till något nytt, okänt.

Öppen – blandad – brokig arkeologi?

Blekinge museum har numera öppnat sina samlingar. Idag är det inte bara på museet i staden som man kan gå på museum. I magasinsbyggnaderna på Rosenholm utanför staden kan man besöka läns museet bakom kulliserna, eller snarare, läns museet såsom det egentligen är med fyllda hyllor och register, mappar, pärmar, kapslar och lådor. Möbler, kläder, tavlor, köksföremål, båtar, stenyxor och arkeologiska prover samt därtill människor som fotograferar, beskriver och arkiverar. Museet är ett envist sätt att försöka hålla ordning på en bångstyrig och spretande materiell värld som egentligen vill försvinna, erodera, tappas bort. Just därför är det öppna magasinet ett så bra museum. På ett sätt är det naturligt och självklart. Där står pottskåpet, emaljhinken, stockbåten etc. På ett annat sätt är det fascinerande svårförklarligt. Varför just denna stol t.ex.? Vem skänkte den, satt i den eller tillverkade den? Ordningen är en blandning, där stenålder och medeltid samsas i samma låsta rum. Filmscenografi finner man bredvid en inte alltför gammal telefonkiosk. Allt detta är resurser till kommande utställningar, någon forskarstudent eller en allmänt intresserad besökare.

Kunde man kanske ta med sig några av det öppna magasinets tankar i ett museiarkeologiskt järnåldersprojekt, som en intellektuell

grund att stå på när enkelfynden berusar och hänför? Man kan pröva. Låt oss kort testa tre ledord, eller skall vi kalla dem arkeologiska drivkrafter?

Öppenhet

Låt projektet i Vång bli öppet och låt creative common-devisen råda: share, reuse, remix – dela, återanvänd, blanda. Det är inga konstigheter egentligen. Den mesta arkeologiska verksamheten som äger rum idag är öppen, men man kan underlätta och aktivt släppa in allmänheten. Grävningarna i Vång för två år sedan startade som ett publikt utbildningsprojekt och så kan det fortfarande vara. Lämningsarnas komplexitet gör att alla inte kan vara med överallt, men det behöver inte betyda att arbetet sluts. En öppen grävning, eller ett öppet projekt, betyder inte avsaknad av struktur. Man kan snarare påstå att ju öppnare något försiggår desto större krav på tydlighet och rollfördelning krävs. Öppenhet är en form av projektstruktur som passar både det vetenskapliga och det museala arbetet. Det är en förutsättning för en lyckad pedagogik.

Blandning

Arkeologi är inte endast något som arkeologer sysslar med, utan den uppstår mellan arkeologer och annat. Utgrävningarna vid Vång kan exempelvis sägas vara en blandning av vattenledningsprojekt och arkeologi, en blandning mellan natur- och kulturmiljölagstiftning, en blandning mellan geologi och arkeologi, mellan konstvetenskap och arkeologiska materialerfarenheter, mellan forskningsstrategier och djurhållning samt slutligen mellan högutbildade arkeologiforskare och erfarna amatörarkeologer. I så motto blandar, sammanfogar (och särskiljer) arkeologin på Vångkullen olika människor, olika

processer olika framtidsplaner, allt på en plats. Detta är en drivkraft, inte minst när det handlar om att sträcka sig utanför de vanliga ramarna. Om det är någon blandning som just här känns extra tilltalande att närma sig, så är det den mellan natur och kultur. Johannisåsen är ett av Blekinges främsta naturområden, både vad gäller skydd och bruk. Detta är en central utgångspunkt för ett framtida projekt.

Brokighet

Givetvis kan man säga att arkeologin är brokig. Liksom i magasinets samlingar trängs olika saker samman i den arkeologiska situationen. Det gäller inte minst under fältundersökningsperioden. Brokigheten vill vi ta vara på och i vetenskapliga frågor och vetenskapliga svar ger den projektet en planerad oförutsägbarhet. Det stora problemet med all vetenskap är nämligen frågor och svarens förutsägbarhet. Den hittills okända platsen i Västra Vång kan sticka upp, och kanske, leverera det oväntade. Det har vi väntat på.

Låter det rörigt? Så är det. Förhistoria är rörig. Men arkeologin är ordnande. Vi ställer sakerna på rätt hylla och vi vet var skåpen skall stå. Viktigt är därför att ta hand om det brokiga där ute, viktigt är att understryka blandningen och öppenheten som grundförutsättningar.

Extra viktigt är det när man finner guld i backen, och man på förhand tror sig veta vad för någon plats man har att göra med, att vara eftertänksam. Problemet, eller rättare sagt det fina, är nämligen att det vet vi inte. Vi vet i dagsläget absolut inte vad kullen i Västra Vång är för någon plats. Men det skall vi, och förhoppningsvis även ni, ta och få reda på. Formerna får vi diskutera.

Summary

During the last two years Blekinge Museum together with Södertörn University have excavated an Iron Age site in Västra Vång, Hjortsberga parish, Blekinge, Sweden. The site, which is situated on top of a large hill in a quite well known Iron Age landscape, was found by the museum during metal detection in 2004. The discovery of a small bronze mask of a celtic characterization led to a renewed archaeological interest which led to further investigations. The results were exceptional, and among other things several anthropomorphic gold foils (guldgubbar), imported roman bronze artifacts, glass vessels were found. The contexts of these findings are briefly described, and the authors discuss a possible background for a broad, open access, Iron Age project.

Referenser

Tryckta källor

- Grandin, Lena. 2011. Järnframställning och smide under järnålder och medeltid. Arkeometallurgisk undersökning av slaggar från fyra platser i Hjortsberga socken, fornlämning 116, 121, 136. Riksantikvarieämbetet UV GAL Rapport 2011:4. Uppsala.
- Görman, Marianne & Henriksson, Mikael. 2006. Maskbilden från Västra Vång. Ett keltiskt avtryck i Blekinges äldre järnålder? *Fornvännen* 2006:3. KVHAA. Stockholm.
- Henriksson, Mikael. 2005. Maskbilden från Västra Vång – ett sensationellt järnåldersfynd från Blekinge. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*. Nr 3 2005. Lund.

Otryckta källor

- Henriksson, Mikael. 2011. Västra Vånga by. RAÄ 116 resp. 189 Hjortsberga socken, Ronneby kommun. Magnetometerundersökning. Blekinge museum rapport 2011:23.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund. E-post: gert_jeppsson@hotmail.com

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2013, 200 kronor, kan insättas på plusgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Professor Lars Berggren, Lund, ordf., fil.dr Bengt Söderberg, Lund, v.ordf., fil.dr Bodil Persson, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., fil.dr Solveig Fagerlund, Viken, skattmästare, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör samt fil.dr Kerstin Arcadius, Malmö, docent Karl Bergman, Karlskrona, professor Tomas Germundsson, Lund, antikvarie Mikael Henriksson, Ronneby, museichef Per Karsten, Lund, landsarkivarie Göran Kristiansson, Lund, universitetslektor Jens Lerbom, Halmstad, fil.dr Johan Lundin, Malmö, landsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, arkivarie Petra Nyberg, Lund, fil.dr Magnus Olofsson, Lund, l:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, kulturmiljödirektör Mats Riddersporre, Malmö, professor Sten Skansjö, Lund, fil.dr Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

MARTIN ERICSSON

Utdrivningen från Ystad – Det första kända exemplet
på myndighetsåtgärder mot »tattare» i en urban miljö 1913–1920

I

NICOLO DELL'UNTO, ING-MARIE NILSSON OCH JES WIENBERG
Förhallen i Dalby som dopkapell – en digital rekonstruktion

12

ANNE CARLIE

En antropomorf träfigur från yngre bronsålder vid Lindängelund i Malmö

24

MIKAEL HENRIKSSON OCH BJÖRN NILSSON

Åter till Västra Vång – Korta reflektioner kring nya järnåldersfynd
i Västra Vång, mellersta Blekinge, och deras potentiella framtid

36

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-runan – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.